

Дагъустандин *Дишегъли*

Хизан патал журнал

№ 4 / 2026

Сифтегъанбурукай
сад

Им зинни ви уьмуьр я...

СВО

*Майор Къучеван
гъунараф*

Литературадин чин

Бубадин дуркгун

Суьрет

*Мад сеферда
кланивиликай...*

Фироза Панагъова

Сир кланивиле ава

«Женщина Дагестана»
на лезгинском языке
№ 4/2026

Учредитель:

Министерство цифрового развития,
информации и печати Республики Дагестан.

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор русского выпуска

А. М. Бабаева aida-babayeva2012@yandex.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. М. Сүлейманова zehra.fatimat@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabievai981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова, В. Ратенкова, Р. Бакидов,
С. Эмирова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД «Дагестанское книжное издательство
«Даггосиздат».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 25.08.2026 г.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 0705. Тираж (2622) 340 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.

Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,
лакском, лезгинском, русском, табасаранском
языках один раз в два месяца.

Регистрационный номер ПИ № ТУ05-00429 выдан
Управлением Федеральной службы по надзору
в сфере связи, информационных технологий и
массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

Арт-директор – М. Ю. Моллакаев (MagHazar)

Къилер

1. Редактордин гаф
Жуваз жув дебда хъун
2. Устад
Сиф кланивиле ава
6. Сифтегъанбурукай сад
Им зинни ви уьмуьр я...
10. Устад
Дагъустандин мехъераф накъ ва къе
14. Илим
Куьлдуь камафин устадвал
18. Партаддин тарих
Макс Тилькедин акварелтра Кавказдин парталар
21. 1941–1945
А йисан виридалайни яргъи хъайи югъ
24. Сагъламвал
Вилер – катран, рикI – асландин
26. СВО
Майор Къучеван гуьнафар
28. СВО
Чешнедиз лайихлубур
30. Литературадин чин
Бубадин дуркIун
34. Сурет
Мад сеферда кланивиликай...
38. Хизан
Бубадин гаф чаз къанун тир
42. Пешекар
Асият тIвар алай Фемида
46. Насигъатчияр
Кланивилини къанни вад йис...
50. Макан чирун
Сюльтанета
54. Зи Дагъустан
Дагъларин Мани

POST scriptum

57. Наука
ПИ – только помощник!
59. Литературная страница
Встреча
63. Это интересно
Храбрая пленница и благородство императора

На обложках:

I – Фироза Панахова – почётный работник общего образования РФ, заслуженный учитель РД, лауреат конкурса «Молодые дарования России»

III – Фото Камиля Чутуева,

IV – Фото Казиахмеда Абдухаирова

Жуваз жув дебда хьун

Чун ахьтин гьукуматда яшамиш жезва хьи, ина кьанундалди кьадагъа тавунвай вири крар ийидай ихтияр ава... Амма, гьайиф, алай девирда Дагъустанда гьатнавай «дебди» чи медениятдин ирс яз тунвай затлариз клур гузва, абур чи арадай акъудзава, мисал яз, халкьдин милли парталар. Дагъустандин гьар са халкьдихъ (бязи вахтара гьатта гьар са хуьрени) хсуси милли парталар авай. Абур исятдани ама, сад-садаз ухшар авачир, гьар са халкьдин кьилих, гуьрчегвал кьалурзавай халкьдин парталар.

Зи риклиз зи бадедин шалар, алатай девирдин перемар – белки квез абур зал алаз акунни авуна жеди – лап багъа ятлани, ругъани инсан тахъуниз килигна, жуван гьар йикъан уьмуьрда за костюмар хкягъзава.

Хиве кьан, кьалабулук Дагъустандин дишегьлийрини кутазва. Абур рагъэкъечлдай патан махарик квай хьтин члехи члулав шаршавар чпел арушна къекъезва. Гьа са вахтунда абурун риклелай фенва, чи сандухра харадин парчаяр, келегъаяр, тастарар, шалар амайди. Бес гьа ибуру тир хьи халкьдин тамамвал кьалурзавайди. Гьар сада жуваз жаваб це, бес им тахсиркарвал тушни – чи садазни ухшар авачирвал кьалурзавай либасар квадарна вирида гьа са жуьреда алуклун, жув квадарун?!

Заз Абу-Дабида хьайи алай девирдин искусстводин галереядиз (ина парчадал кьизилдин нехиш атлуз чирзавай ва шикилар ядай ихтияр гузвачир) теклифайла, за чкадин экспертдиз суал гана: «Квевай чаз, асирралди и кардал машгъул тир дагъустанвийриз, вуч чириз жеда?»

Мадни лугъун хьи, чара уьлквейрин агъалияр еке ашкьидивди зи перемдал алай кубачидин нехишриз килигзавай. Зани фурс гвачиз абуроз и нехиш гьи халкьдиз хас ятла лагъанай.

Эхъ, Рамазан Гьажимурадович гьахъ тир. Дагъустандин халкьарин садвили юктуз ада виридавай чпин халкьдин милли парталар алуклун истемишна. Идалди адаз гьар садан фагъумда вич кьетленди тирди тваз кланзавай.

Играми клелчи, чаз чара халкьарин алуклун-хтлунун герек туш, чна са шумуд асирда хвена чал агакьарнавай ва чнани къезмай несилрал агакьарун лазим тир чи медениятдин адетар хвена кланда.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'Hamis Shamilova'.

Хамис Шамилова,
кьилин редактор

Фироза
Панагьова

Сир кланивиле ава

Фироза Панагьова 45 ийсан кваллахдин стаж авай педагог я. Адан зегьметдин рехъ Махачкьалада гатлунна, алай вахтунда ада Санкт-Петербургда кваллахзава. Ам технологиядин тарсар гудай муаллим я. Ада вичи хиве къазвайвал, педагогикадиз ам тлебии себебралди акъатайди я: аялрал рикl алайвилей. «Зи кланивал аялрин сагъ са квалле авай гадаярни рушар хвавиллиз ва рушвиллиз къачун патал бес жеда», – лугъузва Фироза Панагьовади. Фироза Надировна вирироссиядин «Россиядин бажарагълу жегъилар» конкурсдин лауреат, Россиядин Федерациядин умуми образованидин лайихлу къуллугъчи, Дагъустан Республикадин лайихлу муаллим я. Яратмишдай рекъай адан бажарагъ вирироссиядин ва международный пара наградралди къейд авунва.

– Аялдин рикlиз гъикl рехъ жагъурда?

– Лап регъят кар я – аялдиз вич ваз клан тирди къалура – ада ваз вичин рикl ачухда. Сир кланивиле ава. Эгер ваз аялдиз бажарагъ авайди аквазватла, адаз рехъ це. Гъуькуьмдалди ваъ. Икl лугъун къадагъа я: «Художникар чаз герек авач, чна пластилиндидай затлар къада». Ва я: «Кландатлани, кландатчлани, чна вирида парчадал нехишар атлуда!». Икl кваллах ийиз хъайитла, са жуьрединни агалкъунрихъ къведач. Аялди ваз ихтибарни хъийидач, мадни члору кар ам я хъи, адан бажарагъни квахъда. Кар маса жуьреда къиле тухвана кланда: гъилин кваллахрикай вуна аялриз гъар жуьрединбур теклифда ва гъи аялдиз гъи кваллах хуш ятла, килигда. Вири сирер гъа ина ава.

– Исятда куьне психикадин жигъетдай къулухъ галамай аялриз ва сагъламвиллиз зайиш аялриз тарсар гузва, яни?

– Гъакl я, 2015-йисуз зун Санкт-Петербургдаиз куьч хъана, ина коррекционный мектебда кваллахунив эгечлна. Сифте къилера са тлимил четинни хъана, амма мадни хълагъин

хъи: аялрал рикl хъуни заз куьмекна. Ихътин мектебдани аялри ваз чпин рикl, кланивал, алакьунар раиж ийида, эгер вуна абуроз ваз чеб кланиди къалурайтла. Кланивал вири къайдайрилай артух я.

– И аялриз члехи хъайила жеми-ятдин уьмуьрдиз гъахъиз пара четин жезвани?

– Делилар, гъайиф хъи, са акъван шадвал гудайбур туш. Им залан ихтилат я. Мектеб акъалтларайла, абур училищедиз гъахъзава. Амма виридавай чпин пешедиз талукъ кваллах жагъуриз жезвач. Виридавай чпин алакьунар раиж ийизни жезвач. Им рикl тлардай кар я. Чи патав гумай къван гагъ чна абурал пара зегъмет члугъазва, рикlни, руьгъни абуроз гузва. Гъайиф хъи, уьмуьрдин рехъ вич четинди я, виридаз ина чпин чка жагъидач.

– Куьне парталрин сифте коллекция мус яратмишайди тир?

– Парталрин дизайнеррин конкурсдикай ван хъайила, за аялрин 8-нумрадин искусствойрин мектебда кваллахзавай. За аялриз акъванралди, рапуналди храз чирдай тарсар гузвай ва за фикирна: «Чавай вучиз

жедач къван?» Директор сифте чун а кардик эчелунал рази тушир, бес чавай ана са вуч ятлани къазанмишиз бажагъат жеда, бягъсина авайбурун къадар пара я, лугъуз хъана. Амма зун бинедилай маса фикирдал алай. За лагъана: «Чна виклегъдиз ана иштиракунин патахъай арза кхьид, зи аялривай лазим коллекция арадиз гъиз алакьда, амай иштиракчийрилай чун са клусни агъуз жедач».

Куьне вуч хъанатла хабар яхъ! Чна туьклубрай хранвай парталрин «Цуькверни къайтанар» коллекцияди акъажунрин Гран-При къазанмишна! И дебар къалурдай чкадиз гуьрметлу мугъман яз Вячеслав Зайцев атана. Мектебда клелзавай аялри муаллимни галаз ихътин коллекция арадал гъунал ам мягътел хъанай. Зун патал лагъайтла, ина къетлен са карни авачир, зун чна гъалибвал къачудайдан члалахъ тир. Чи коллекция Европадин са пай уьлквейра къалурна, ада са шумудра международный лауреатвилин тлварар къазанмишна. И мукъвара гилан аямдин искусствойрин Международный академиядин патай гимишдин медаль къачуна.

– А коллекциядин винел гзаф вахтунда къвалахнайни?

– Са йисуз. Сагъ са коллекция гъазурун патал им гзаф туш. Зани зи ученикри сифте вуч хрататла фикирдиз къачуна, ахпа эскизар туьклубрана, ахпа гъазур парталар арадиз гъана.

– Ви гъилик къвалахзавай рушари чпи са гыхътин ятлани чпин идеяяр теклиф ийизвайни, тахъайтла вири гъа вуна лагъайвал тамамарзавайни?

– Гьелбетда, рушари чпин вилерай, фикирдай вуч гыикл аквазватла лугъузвай, меслят ийизвай. Гележегдин дизайнерар патал аялрихъ галаз и жуьреда къвалахунихъ еке метлеб ава.

– Куь коллекциядин асул мана куькай ибарат тир?

– Чи мурад – чи парталар гъакъикъатда алуклиз жедайбур, адетдин инсанривай абур маса къачуз жедайбур авун тир. Лап члагай, премиум дережада хранвай парталар пара багъабур хъун адет я, абур, гьелбетда, гуьрчег я, амма ахътин партал маса къачуз гъар ний хъайитлани акъакъдач.

– Маса коллекцияр арадиз гъаначирни куьне?

– «Хлоя» тлвар алай коллекция. А коллекцияни Европадин саки са пай

уьлквейра кьалурнай, вирироссиядин ва международный конкурсрани фестивалра иштирак авунай. А коллекциядиз Международный академияди кьизилдин медаль ганай. Эхиримжиди яз туькьурнавай коллекция чи XX асирдин Гомеран, Стлал Сулейманан юбилейдиз бахшнавайди тир.

– *Международный академияда амни фикир тагана туначир, тушни?*

– Дуьз я. А коллекцияни кьизилдин медалдиз лайихлу хьанай.

– *Куь сандухда, заз аквазвайвал, медалар тлимил авач...*

– Куьн ч^алахъ хьухъ, медалар кьачун туш зи мурад. Зун жуван рик^ алай кеспидал машг^ул я. Амма не-тижайриз пешекарри ч^ехи к^имет гун, таб тийин, заз хуш я.

– *И мукьвара куьн нинияр туькьурунив эгеч^нава...*

– Эхъ, гьа ихътин кардални зи рик^ ацукьнава, интернетдин майданрай кьилиз атай фикир тир. Заз ана нинияр гьик^ туькьурдат^ла чирзавай меслятар акуна, зазни жуван алакьунар ахтармишиз к^лан хьана. Сифте зун хвалар авай чарчикай нинияр туькьуриз гат^лунна, абурай заз алай аямдин искусствойрин Междуна-родный академиядин патай к^изилдин медаль гана. Исятда зун Даг^устандин халкьарин милли ч^агай парталар алай нинияр туькьурунив эгеч^нава.

– *Абур маса к^ачуз жедани?*

– Ваъ, за абур маса гузвач. Нинияр туькьурунив зун и мукьвара гат^луннавайди я, абур са акьван машг^ур туш, зи амай вири виликан коллекцияр хьиз. Амма акурбуру лугьзва: «Фероза Надировна, нинияр чуьнуьхна хуьн дуьз туш, абурни выставкайра к^алурна к^ланда».

Мукьвара Махачк^алада зи кьилдин выставка кьиле фида. Идалайни г^ейри за Питердин шег^ердин ктабханадихъ галаз алак^аяр хуьзва, заз мукьвал-мукьвал аниз жуван выставка гваз атун теклифзава. Месела,

алатай йисуз а ктабханада тухвай миллетрин культурайрин фестивал кьиле фидай ч^авуз «Фероза Панагьовадин милли парталрин шиират» т^вар алаз, зи нинийрин экспозицияни к^алурнай. Гьак^лани заз шег^ерда кьиле физвай гьар жуьредин мярекатра иштирак ийиз к^ландайди я.

– *Ахътин садакай ихтилат авурт^ла жедачни?*

– За шег^ерда милли мес^алайриз талукъ яз кьиле тухузвай вири мярекатра иштиракзавайди я. Шег^ерда пара миллетар яшамиш жезва, за гьар йисуз аялар чи шег^ерда яшамиш жезвай миллетрин культурайрихъ галаз танишарун кьет^на. Гат^лун Даг^устандилай авуна. Ина авай чи ватанэг^лийрин куьмекни галаз чна концертдин еке программа гьазурна: аник куьлер, манияр, викторина-яр, милли хуьрекар, Даг^устандин яракьрин ва безекрин жуьреяр кутунвай. Муькуь йисуз за гьа ихътин мярекат азербайжанрин, ахпа осетинрин культурадиз талукъ яз кьиле тухвана. Проект мадни давамарда.

– *Чи ихтилатдин са пай куьне чирвилер ва тербия гузвай аялрик^ай тирвил^ай, эхирдай жуван хсуси веледрик^айни ихтилат авурт^ла жедачни?*

– Захъ са хва ава, адахъ пуд велед ава, хвани кьве руш. Зи хтулрикай кьвед тхэквондодал машг^ул жезва, гьеле наградаярни к^ачунва. Са гьилера хтул гадади заз лугьуда: «Баде, мукьвара захъ валайни гзаф медалар жеда». (Хуььрезва).

Махачк^алада к^елдай йисара за хва культурадиз мукьва авуна. Ада «Лезгинка» студияда куьлер ийиз чирна, «Акташ» ансамблда куьлер авуна, ансамблдик кваз пара уьлквейра хьана. Мех^ер авуна, веледар х^айила, куьлеривай к^ерех хьана. Гьак^л ят^лани, заз чиз, культурадихъ галаз алак^алу хуьни адан к^илихриз ва акьулдиз к^ьени патах^ай таъсир авуна.

Руслан Бакидов

Им зинни ви уьмуьр я...

Уьмуьр фад алатна фида, чаз амуькзавайбуьр анжах чи риклеьл хкунар я. Чи девирда юкьван ва члехи яшарин инсанриз риклеьл хкуьрикай ибарат ктабар гьавайда хуш туш. Ихътин ктабра алатай девирда инсанар гьикл яшамии хъанайтла, гьадакай кхъизва эхир.

Гуржигъан Къарабуттаевна Абдуллаева, чна жегъил члаварилай инихъ вичиз лугъудайвал – Галина Караевна Караева – 1935-йисуз Лак райондин Хурхи хуьре дидедиз хъайиди я. Адан буба колхоздин бухгалтер тир, диде Шарипат квалин майишатдал машгъл тир. Чпин 4 велед члехи ийизвай, гележегдикай юквар-чиплер язвавай, амма абурухъ репрессийрин мурз галуькна. 1937-йисуз буба дустагда туна, ахпа гуьлледиз акъудна. Анжах 1956-йисуз абурун винелай и тахсиркарвал алудна, хизандилайни «халкъдин душмандин веледар» лагъай тагъма алудна.

В 1950-йисуз Гуржигъана Хурхи хуьруьн ирид йисан мектеб акъалтларна. Хизандин агъвал лап агъузди тир, амма Шарипата, рушан клелунихъ авай къаст акурла, адаз райондин центр тир Кумуха клелунар давамардай ихтияр гана. 1953-йисуз мектеб акъалтларна, ам Гьамзат Цадасадин тлварунихъ галай Дагъустандин рушарин педагогвилин институтдик экечлна. Ам республикадин меркездиз сифте яз клелиз фейи дагъви рушарикай сад тир.

– Им зурба виклегъвал тир, – риклеьл хкизва Галина Караевнади, – гзафбуру зи дидедиз туьгъмет ийизвай,

амма ада виридаз икI лагъана жаваб гузвай: «Зун зи руша вилай тевгье-дайдан чIалахъ я».

Галинади хъсандиз кIелзавай, ам курсунин комсорг, гъар са карда иштирак ийидай руш тир. 1957-йисуз ам Къарабудахкент райондин Параул хуьруьн ирид йисан мектебдиз кIвалахал ракъурна. Ана ада къве йисуз кIвалахна.

Са гъилера хуьруьз хтайла, ам Иниша хуьрйй тир офицер Зайнудин Абдулаевахъ галаз таниш хъана, адахъ галаз ада вичин къисмет сад авуна.

Хизандин месэлаяр себеб яз, абур Гуржистандиз, Болнисе шегъердиз куьч хъана. Ина Галинади аялрин бахчада тербиячивиле зегъмет чIугвазвай. Гуьгъуьнлай Дагъустандиз хтайла, ада Махачкъаладин 11-нумрадин юкъван мектебда тарсар гуз гатIунна.

1963-йисуз Галина Караевна Махачкъала шегъердин 34-нумрадин мектебда тарихдин тарсар гунив эгечIна, пуд йисалай ам ана завучвиле тайинарна. И къуллугъдал ада 15 йисуз кIвалахна. Вири санал гъисабайла, и мектебда ада саки зур асирда зегъмет чIугуна ва 2015-йисуз ам лайихлувилелди ял ягъиз кIвалахдивай къекъечIна.

Пенсиядиз экъечIайдалай гуьгъуьниз ада педагогвилин хиле кIвалахун давамарна: ватанпересвилин, тербия гудай мярекатра иштиракна, жегъил педагогрив вичин тежриба агакъарна.

Тарихдин тарсарин муаллим... КIвачел акъалтзавай несилдин дуьнья къатунар гыхътинбур жедатIа вичелай аслу тир инсан. Галина Караевнади Дагъустанда сифтебурукай сад яз Ватандин Чехи дяведдай тахтай аскерар жагъур хъувунал машгъул «Поиск» гъерекатдин десте тешкилна.

Республикадин край чирдайбурун ва геле къекъевдайбурун Гъерекатдиз, гуьгъуьнлай вичел ТОКС тIвар

акъалтай гъерекатдиз, рехъ гайиди Советрин Союздин Игит Николай Подорожный я. И гъерекатдин макъсад 1941-1945-йисара кыле фейи Ватандин Чехи дяведин чи республикадин тарихдиз талукъ чинар дуьздадал акъудун, рикIел хкун тир. А гъерекатдик а йисара душмандихъ галаз дяве авур ата-бубайрин, чехи-бубайрин хтулар ва птулар квай. Абуру фронтовикрин ихтилатар кхъизвай, чпин кIвалера авай шикилар гъизвай, абур вуж вуж ятIа лугъуьзвай. Гъа чIавуз Галина Караевнади чпин микрорайонда авай ветеранрин тIварарин сиягъ туькIуьрна, абуруз шадлух мярекатриз теклиф ийиз, абурун къайгъударвал чIугваз гатIунна.

«Поиск» кIватIалди вичин вилик ихътин лайихлу мурад эцигна: граждандяведин игит Кара Караева тешкил авур Дагъустандин гуьгъуьллу атлуйрин эскадрондин тарих чирун.

1942-йисуз дагъвийрикай тешкилай, Буйнакск шегъерда арадиз гъайи эскадронди вичин женгинин рехъ башламишна. Душмандиз женгера басрух гуз, эскадрон Моздокдилай Берлиндиз къван фена. Эскадрондин пайдах гвай Гъази Омарова Рейхстагдин цIал «Дагъустандин гуьгъуьллу атлуйрин эскадрон» гафар кхъена.

Галина Караевадин гъилик кваз аялрин дестейри, эскадрондин иштиракчийар жагъурун патал, 15 сиягъат тешкилна. Пара йикъара кыле тухвай и карди хъсан нетижаарни гана.

Мектебда авай Дяведин Баркаллувилин музейда Дагъустандин гуьгъуьллу атлуйрин эскадрондикай ихтилатзавай гъакъикъи докуметар кIватIнава. Абурун арада 44-армиядин Военный советди ДАССР-дин Совнаркомдин ва РКП(б)-дин обкомдин теклифдал асаслу яз, Дагъустандин гуьгъуьллу атлуйрин кылдин эскадрон тешкилуни къарар ава. Гъа инал гражданин ва Ватандин Чехи дявейрин игитрин шикиларни ала – эскадрондин командир К. Караеван,

штабдин начальник М. Танкаеван, пайдах гвай Гъ. Омарован ва маса аскеррин... Чарада райондин Магар хуьруьнви Шагъбан Чуканова Гъалибвили 40 йисаз талукъ яз аскерин къегъалвилер рикел хкизвай аялриз чухсагъул малумарнавай чар риклик велвела квачиз клелиз жедач.

«3и 93 йис я, – кхъизвай ада, – амма гъакл ятлани, зун жезмай къван къвез алахъда, жуван женгинин юлдашар аквадайвал... Гъалибвили югъ чна Берлинда къаршиламишнай... Рейхстагдин цларив лезги къуьлер авунай...». Ихътин чарар музейда пара ава.

Аялри клватлай делилрин бинедаллаз 8 телегунуг тешкилнай: «Моздокдилай Берлиндал къван», «Фронгдай хтай чарар рахазва», «Са касни, са затлни рикеледай алатнавач», «Абуру Ватан патал женг члугунай» ва масабур.

Женгинин баркалдувилдин музейдин экспозицийри чпин тлвараралди вири дугъузва: «Абурун вилериз дяве акунай», «Игит бубайрин рекъерай», «Чи муаллимрин бубаяр Ватандин

Члехи дяведин женгера» ва масабуру. Инал за жува-жувакди фикир ийизва, ихътин рекъера къекъвей, тарихрал чан хкай, са шумуд несилдин аялар ихътин кралал гъевесламиш авур дишегълидин руьгъ ва алакъардай къаст гъи къадар къуватлу ятла аку: мектеб акъалтларнавай, виликдай адан гъилик клвалах авур юнармайцийри, гел, тарих чирдайбуру исятдани чпин рикл алай педагогдихъ галаз рафтарвал давамарзава.

Мадни! И дишегъли Ватандал, клелай мектебдал, хкъгъай пешедал рикл алаз жегъилар тербияламишунин чешне я. Муаллимвал къиле тухун, жуван тарсунал рикл ацукъарун, гъилик квай аялрин фикир тарихрин деринрал желб авун – им Сад Аллагъдин патай ганвай пай я!

Галина Караевнади Махачкъаладин 34-мектебда арадиз гъайи музейди къени клвалахзама. Галина Караевнади акъалтзавай неси тербияламишун патал тешкилзавай вири мярекатра адан гъуьлуь, МВДдин полковник Абдуллаев Зайнутдин Саруевича куьмек гузвайди я.

1970-йисуз Дагъустанда зурба зал-залаяр хъанай. Советрин Союз квай-валди чаз куьмек гун патал к'вачел къарагънай. Гъарда вичивай жедай куьмек агакъарзавай – эцигунар-дай такъатралди, алукулун-хтлуналди, суьрсетдалди, чи аялар чпин патариз ялар ягъиз тухузвай. Гъа жергедай яз Костромской областдини. Дагъустандин образованидин министерстводи Г. Караева аялрин ч'ехи десте гваз Шарью шегъердиз ял акъадарун патал ракуьрна. Гъанани педагогдин рик'елай ТОКС алатначир. Шегъердин патав аскерри к'уллугъзавай часть гвайди чир хъайила, Галина Караевнади ана к'уллугъзавай дагъ-вияр жагъурна, аялрихъ галаз абурун гуьруьш тешкилна.

Галина Карабутаевнадин рик' регъимдив ацланвайди я. Ада неинки ветеранриз мярекатриз теклифзава, гъак'ни аялар галаз абурун хизанриз, хендедайриз мугъман жезвай. Гъа ик' Регъимлувилин клуб арадиз атанай. Галина Караевнади ихтилат ийиз-вайвал, и клубда иллаки рик' регъимлу, хъсанвал ийиз гъайиф текъведай, гъавурда акъадай аялри, чебни ч'ехи классра клелзавай аялри к'валахзавай. «Гишин йисар туш, гъак' ят'лани, къайгъударвилехъ игътияж авай инсанар авайди я...» – гъа ик' ада аялар вири патарихъай гъавурдик кутадай: к'туй куьмек агакъайбурни рази хъуй, к'туй аялризни ихътин крарикай дуьз тербия хкатрай.

И крари адак а къадар руьгъ кутуна хьи, Регъимлувилин клуб ада Махачкъалада яшамиш жезвай вичин хуьруьнэгълияр патални ачухун къарардиз къачуна. Са фикирдал алай касни жагъурна – Лугуева Шамей Башировна, хъсан педагог, регъимлу инсан. Къвед лагъайди – Гулжагъра Абдулкъадировна Алиханова, – рик'ел хкизва Галина Караевнади. – Чна к'валахдин планар туьк'луьрна, чи кылин макъсад инсанрихъ галаз гуьруьшмиш хъун, салам-суьгъбет авун, куьмекар гун тир. Чна чи мя-

рекатар 9-Майдихъ, Гъалибвилин Йикъахъ, 8-Мартдихъ, Сив Хуьнин суварихъ галаз алакъалу ийизвай. Инсанриз чеб и йикъара са ни ят'лани рик'ел хкидайди, чеб тебрикиз, чпиз яргъал ч'угур зегъметрай сагърай лугъуз къведайди чир хъун гъикъван абурлу к'валах я! Гъар са ихътин мярекат чун вири патал сувариз эл-къведай...

Алатай йисуз Галина Караевнадин 90 йис хъана, ада ам багърийрин ва дустарин, веледринни хтулрин, птулрин, вичи тарс гайибурун къула къаршиламишна. И вакъиадиз талукъарна, ГТРК-дин кылин редактордин заместитель ва гзаф йисара ТОКС-дин регъбер хъайи Салам Хавчаеван алахъунралди «Муаллим, ви т'варц'ин вилик...» т'вар алай фильм арадиз гъана.

Гзаф йисара ада ч'угур зегъметар гъукуматдин шабагъралди къейд авунва: адахъ «РСФСР-дин халкъдин образованидин Отличник» т'вар, Россиядин Федерацидин лайихлу муаллим» т'вар, Н. К. Крупскаядин медаль, «Дагъустан Республикадин вилик лайихлувилерай» орден ава.

– Квез чидани, – лугъузва Галина Караевнади, – зи диде, кабардин-ви, пара иманлу дишегъли тир. Ада игътияж авай касдиз куьмек гун пак чкайриз зиярат авур мисал я, лугъудай. Кылинди – хъсанвал михьи рик'елди авун я. Рик'ел хквезвай жуван крари зи руьгъдиз архайинвал, жувалай разивилин гъисс гузва, жемиятдин, Аллагъдин вилик, жуван намусдин вилик хиве авай буржи тамамарунин гъиссер гузва. За жуван уьмуьр уьлкведин, жуван халкъдин уьмуьрдихъ галаз сад хъиз кыле тухвана.

Алжа Абдурагъманова

Гуълнара
Мегъамедова

Дагъустандин мехъерар накъ ва къе

Са вахтара, анжах хемис иикъариз, базардай лентиниз къачунвай дагъустандин мехъерар маса къачуз жезвай. Няниз вири хизан санал кIватI хъана мехъериз килигдай, муъманрин къадардикай, абурал алай парталрикай, къуълерикай, манийрикай веревирдер ийидай, жуваз чидай кас-мас аватIа килигдай. Ахна диск къунишийрив вузудай, гъабурни килигун патал.

Анлай къулухъ къад иисалай гзаф вахт алатнава, гила мехъерриз телефондай килигзава.

Исятдани чун тийижири мехъерриз килигзава – анжах блогеррин филс-райни сторисрай, гъакIни интернетда яргъи видеоярни ава, чпиз са шумуд виш агъзур кас килигзавай.

Вири и крафи ахътин фикирдал гъизва хъи, Дагъустанда мехъер – жу-ванди хъайитIани, чараданди хъайитIани – гъамиша инсанриз мафагълу жеда. Им чарадан уьмуьрдиз дикъет гун я лагъай чIал туш.

Кар ана ава хъи, дагъустандин мехъер фадлай хуси са хизандин мярекат, шадвал яз амач. Им жеми-ят гъикI дегиш жезватIа къалурзавай медениятдин гьерекадиз элкъвенва.

Са 25–30 ийс идалай вилик свас машинда аваз гъун – им мехъер ийиз-вайдан девлетлувал, гурлувал къалурзавай лишан тир. Гзаф вахтара чамни свас гъа са хуьрай яз жедай, гъавилий свас яхдиз гъидай. И свас гваз хъфизвай рехъ вични мехъерин адетдин са пай тир. Гуьгъуьналлаз сусан жигъизарни жедай, абур гадайрин, итимрин гъилера жедай. Межлис вич пуд юкъуз, бязи вахтара генани яргъалди давам жедай.

Алай девирда свас кIвализ гъидалди адан жигъизар гъизва. Межлис са юкъуз, бязи вахтара къве юкъуз, хъана алатзава – мехъер ийизвай же-гъилрин хизанрин адетрай.

Ихътин тафаватвилер цIудралди гъисабиз жеда. Амма заз маса кар

итижлу я. Мехъер медениятдин гьерекад хъиз садрани гъа алай чкадал акъвазнавачир, вахт фирдавай ам тухунин къайдаярни дегиш жезвай. Исятдани гъакI я.

Анжах са кар ава хъи, гъикъван вахт алатайтIани вич дегиш тежер. Дагъустандин мехъер – иесийрин шадвал пайиз гъазур гъар са касдиз эверзавай чка яз ама. Мукъва-къили-яр, хуьруьнвиар, са классда кIелай-бур, санал кIвалахзавайбур, къун-шияр, санал къуллугъ авурбур, бязи вахтара дуьшуьшдай таниш хъайи-бурни. Ина чкадин медениятдин фагъумлувал ава: цийи хизан кута-дайла, гъикъван гзаф ксар-шагъидар хъайитIа, гъакъван мехъер гурлуди жеда.

Ятлани къенин мехъерар гъа са жуьрединбур я лугъуз жедач. Эгер ви-ликдай вири мехъерар гъа са къайда-да къиле физвайтIа, гила жегъилриз и югъ виридан рикIел аламуькдайд

ийиз кланзава. Гила къуьлер ийидайбуруз эверзава, дустарин патай хабарсуз савкъватар гъазурзава, мехъер къиле тухузвай касди – тамадади – гъар са мехъер тикрар тежедайвал тухузва ва ик! мад.

Мехъер тухузвай чкаярни дегиш хъана. Гатун зегъем йикъариз мехъер ачух, кондиционерар авай залра къиле физва. Ина чамни свас ацукъзавай чка иллаки гуърчегдиз безетмишзава.

Къенин юкъуз, мехъерикай хтайбур неинки тлуьнрикай, залдин иер-виликай, гъакъни абуру и мехъерик чеб гъикъван къулайдиз гъиссзавайтла, гъадай веревирдзава.

Идакай чун мехъерар тухузвай «Аль-Фирай» залдин управляющий тир Мегъамедова Гуълнара Къасумовнади хъ галаз рахана. Бес и залда гъар йисуз вишелади виниз цийи хизанар арадал гъизва. Адан гафарай, мехъерар къвердавай бицлибур жезва лугъун дуьз туш.

«Бязи вахтара адетдин мехъерар амукъзавач лугъудайбурни ава. Им дуьз туш. Чи зал Дагъустанда виридалайни члехиди я. Иниз къвезвай муштерияр чпин мехъерик агъзур

касдиз теклифиз кланзавайбур я. Бицли мярекатар къиле тухузвайбур патал, мисал яз мавлидар, чаз гъвечли зални ава. Ана лап къулайдиз къве виш касдиз чка ава. Макъам-мани, къуьлер галай мехъерар, гъа виликдай хъиз, къилин залда къиле физва. Мугъманрин къадарни са шумуд йисарин вилик хъиз ама».

И кардини алай девирдин дагъустандин мехъериз къимет гузва. Къе жегъилри ва абурун диде-бубайри неинки залдин интерьердиз дикъет гузва. Абуру маса суаларни гузва: вири мугъманриз бес къадар чкаяр авани, чамразни сусаз чеб гъазурдай къилдин чка авани, мехъер ийизвайбурун диде-бубадиз ял ядай чка авани, яшлу мугъманриз къулайвилер авани ва масабур.

«Виликдай гуърчег зал хъун бес тир. Гила жегъилри къулайвал хкъягъзава. Исятда абуруз гатуз залдихъ хуси генератор хъун важиблу я. Им артухан къулайвал туш, риклин секинвал я. Чун абурун гъавурда акъазва», – ихтилатзава Гуълнара Мегъамедовади.

Гъикъван гуърчег зал хъайитлани, гъихътин гурлу мехъер хъайитлани,

рикел аламукъзавайди маса кар я. Чна Гуьлнара Кыасумовнадивай ви-чин рикел виридалайни аламукъай мехъер гым тир лагъана хабар къу-на. Ада жаваб гана: «Заз чиз, чи зал-да гъар жуьре мехъерар кыле фена: виридалайни иер халкъдин милли парталар алай, чамранни сусан стол виридалайни гуьрчег цуькверал безетмишнавай, гъар жуьре эквер ишлемишнавай, тIвар-ван авай ма-нидарри иштиракай ва икI мад.

Амма, эгер виридалайни рикел аламукъай мехъер лагъайтIа, зи рикел и мукъвара мехъер авур чам хквезва. Ам акъван бахтлу тир хъи, на дугъуди адан чинал алай хъвердилай гъейри залда мад са затIни авачир. Чамран ихътин гуьгъуьл акур вири мугъманрин чинални хъвер алаз алатна и мехъер. Эвленмиш жезвай жегылрин чинал хъвер хъун – им мехъерин виридалайни багъа безек я ва ам са куьнивни гекъигиз жедач».

И гафарай чаз аквазва хъи, гыкъван дегисвилер хъайитIани, мана гъа куьгънеди я. Инсанар, гъа виликдай хъиз, иер шикилар ягъиз къвезвач. Са шумуд йис алатайла

садан рикелни столдай алай багъа суфра ва я залдин интерьер хкведач. Абурун рикел маса кар аламукъда. Вуж маса шегъердай хтанайтIа, гыкI бубади сифте къуьл авунайтIа, баде-ди виридалайни яргъалди къуьл авур вахт, мугъманрай ацIанвай зал акур-ла дидедиз гыкъван шад хъанайтIа. Гъавилий мехъериз икъван дикъет гузва – гъам уьмуьрда, гъам интер-нетда. Анай чаз несилар дегис жез-вай саягъ аквазва. Анай чаз жув ак-вазва. ГыкI адетар алай вахтунихъ галаз алакъада аватIа. ГыкI хизан-ри, анжах жуванбурун арада жедай хътин, мукъвавал жагъурзаватIа.

Гъам 30 йисан вилик дискрайни, гъам къенин юкъуз рилсрай – чун элкъвез а агъвалатрал хквезвайди са нин ятIани уьмуьрдиз килигиз туш. И кар чна гъарда жуван уьмуьр рикел хкун патахъай ийизва. Мадни жув инанмиш авун патахъай: гыхъ-тин дегисвилер хъайитIани, ахътин затIар ава хъи, чпи инсанар санал кIватIиз давамарзава. Ибурукай сад – дагъустандин мехъер я.

Ася Абакарова

Абай
Максумова

Куьлуь камарин устадвал

Абай Максумова – жегъыл алим, химиядин илимрин кандидат, ДГУ-дин кафедрадин зеведиш, илимда дишегълийрин агалкъунар къейд ийидай «Колба» премиядин сагъиб я. Ада нанотехнологийрин, Нобелан премиядин гъакъиндай вичин фикирар лугъузва... Гила ам вич вахъ галаз рахурай, чи играми клелчи! Чна адаз гаф гузва.

– Вири квелай башламиш хъайиди я?

– Зун Бабаюрт райондин Хамаюрт хуьрий я. Ина за 2-нумрадин юкъван мектеб акъалтларна. Тебиатдиз талукъ месэлайри зи фикир лап фад желб авурди тир. Къвале зи члехи бубади, ам физик-математик тир, зав четин задачар-месэлайр гъялиз тадай, филолог бадеди клелунал рикл жедайвал авуна.

Физикадин тарсара чна тежрибяр кыле тухудай, химиядин тарсара абур гъич жедачир. Гъакл ятлани зун химиядин факультетдик клелиз экчлна.

Мектеб акъалтларзавай йисуз чун ДГМУ-диз ва ДГУ-диз экскурсиядиз тухванай. Гъа и члавуз заз химиядин факультет артух хуш хъанай, заз гъа гъана клелиз клан хъана.

– Вун илимдиз гъикл атайди я ва ваз илимдин рекъай регъбер гъикл жазъана?

– Къвед лагъай курсуна профессор Сарижат Жабраиловна Татаевади, ада аналитический химиядай лекцияр клелзавай, лабораторияда къвалахдай студентар хкъагъзавай. Ада гъа члавуз азни тлар янай.

Са тлимил вахтундилай, зун магистратурада авайла, заз маса хиле къвалахиз клан хъана. Им профессор Ильмутдин Мегъамедович Абдулага-

това вичин илимдинни ахтармишунрин цлийи лаборатория кардик кутаз къвачин хъанвай вахт тир. Четинвилерни акъалтна, гъелбетда. Америкадин Садхъанвай Шатрай Азиз Ильмутдинович Абдулагатов (химиядин илимрин доктор, Колорадодин университетда къвалахзавайди тир – авт.) ада чун, студентар, технологиядин бинейрин гъавурда тунай. Гъа икл за магистратурада, гуьгъуьнлай аспирантурада къвалах давамарна.

За кандидатвилин диссертация Санкт-Петербургдин технологический университетда 2024-йисан февралдиз хвенай. Исятда зи гъиликай илимдин 47 макъала хкатнава, абурукай 16 «Scopus и WoS» сиягъдик кваз международный журналра чапнава..

– Чи клелдайбуь «Атомно-слоевое осаждение» ибарадин гъавурда туртла жедачни?

– Ихтилат нанополенкайрикай физвайди я. Вакуумдин камера авайди я. Чна а камерада са затл (месела, чахмахдин тике, шуьше, хирургиядин имплант) эцигзава. Камерадиз нубатдалди гъар жуьредин реагентар ахъайзава, абур камерада авай затлу-нин винел патахъ галаз реакцияда гъатзава, гъа инал затлу-нин винел нанополенка, чар, чкал акъалтзава. Важиблуди дуьз реагентдин куьмек-

далди жуваз лазим тир наноценка арадиш гъун я (месела, бактерийриз аксивалдай, чимивал хуьдай ва икл мад).

– *Куь лабораторидин агалкъурикай медицинада менфят къачузвани?*

– Чна ДГМУ-да кIвалахзавай пешекаррихъ галаз санал кIвалахзава. Са гъилера абуру чавай гъа ихътин наноценка хирургиядиз талукъ органдин (грыжевая сетка) винел арадал гъун тIалабнай. Гъайванрин винел авур тежрибайри чи наноценкадихъ гележег авайди субут авуна. Исятда чун ихътин наноценкаяр ортопедиядин ва стоматологиядин имплантин, хирер хуцвадай гъаларин винел арадиш гъун патал алахънава.

– *Лугъуда къван: «илим дишегълидин кIвалах туш». Вуна идаз вуч лугъуда?*

– И муькъвара заз илимдани технологияра кIвалахзавай дишегълийриз талукъарнавай, «Колба» тIвар алай премия гана. За хиве къан, за фикирзавай хъи, илимдал рикIивай маш-

гъул дишегълидихъ хизандиз фикир гудай вахт амукъзавайди туш. Амма акI туш! «Колбадин» лауреатрин арада игит-дидеярни авай! Илимдани, вири майданра хъиз, агалкъунар эркек-дишивиледай ваъ, хсуси къилихрилай ва бажарагъдилаай аслу я.

– *Вун ДГУ-дин чирвилер машгурдай «Илим гваз – хуьрериз» проектдин иштиракчи я. Республикадин яргъал хуьрерин мектебра кIвалахар тежикIун четин яни?*

– Аялрин рикI тежрибайрал пара алайди я. Дагъви хуьрерин аялар кичле-регъуьбур, кисайбур я. Абур «ахварай авудна», суалар гуз вердишарна кланда. Эхирни чалай и кIвалах алакъзавай. Им зун патални важиб авай кар я.

– *Мектебра тIебиаатдиз талукъ чирвилер гунин къайда вуна гъи жуьреда дегушардай?*

– Сад лагъайди, дагъви района муаллимар бес жезвач. Муаллимар патал яшайишдин шартIар хъсанарна кланда, гъа чIавуз «Земский учитель»

программадал чан къведа. Къвед лагъайди, тежрибаяр кыле тухудай шартлар саки авач. Лабораторияр лазим тадаракарни реагентар авачир-виляй кардик квач. Пуд лагъайди, мектеб акбалтларзавай аялрикай мад клел хъийиз кландайбур сад-къвед я жезвайди. Белки, гъа икл чун чпихъ бажарагъ авай, чпикай гележегда зурба алимар жедай ватанэгълийрикай магърум жезватла.

– *Вун РФ-дин Президентдин къвалла гъай илимдин ва образованидин майданра жегъилрин крар идара ийидай Советдин член я. Вуна ви патай гудай теклифрин паталхъай фикир ийизвани?*

– Зун Советдик кутун вил алачир кар хъана, гила зун адан клвалахдин гъавурда гъатзава. Алим яз, заз жувахъ галаз санал клвалахзавай юлдашприз куьмек гуз кланзава: яшайишдин месэлайрин, клвалин, пулдин такъатрин жигъетдай.

– Мадни, зи фикирдай, са хци месэла ава – аспирантурадиз гъахун патал чун патал чкаяр лап тлимил я, бязи дуьшуьшра гъични жезвач. За фикирзава: белки, Кеферпатан Кавказ патал кылдин аспирантура кардик кутун лазим ятла? Эгер жуван университетра чкаяр авачтла, патав гъай вузра чка жеда, гъа икл вирида сада садаз куьмек гуда.

– *Вилик квай 5-10 йисуз Дагъустандин илимдин гъалар гыхътинбур жеда? Нобелан премиядин сагъибар акъатдатла?*

– Нобелан премия къачун патал дуьньядин дережада авай дестейра клвалахна кланда. Дагъустан анжах а рекъин кыле ава. Амма заз тлебии илимриз жегъилар пара къвезвайди аквазва. Са шумуд йисан вилик вахтарив гекъигаила, къе аспирантурадиз къвезвай жегъилрин къадар артух хъанва. Гъа са члавуз илимдин регъбердин дережадин, инсанвили лайихлувилерин важиблувални фикирда къуна кланда.

Гележегдин агалкъунрикай рахайтла, Дагъустандивай абурук рикливай умуд кутагъ жеда!

– *Куь коллективдиз «илимдин мектеб» лагъайтла жедали?*

– Заз чиз, вичин адетар, къайда-яр авай чкадиз мектеб лугъуз жеда. Чи коллективда гъа ихътин шартлар арадал атанвайди я: пакамаз клвалахал атай гъар садаз вуч, гъикл ва квели башламишдатла чизва. Мадни: чи регъбер тир Ильмутдин Мегъамедовича чи клвалах гъа и жуьреда тешкилавунвайди я. Ина вирида сад хъиз клвалахзава. Белки, мумкин я, мукъ-вара захъни жуван аспирантар жен.

– *Жуван азад вахтунда вун квел машгъул жеда?*

– За гаджетар, рахун-лукълуьн, дерин фикирар авачиз ялар ягъда. Заз кас галачиз сейр ийиз, клвале кас авачиз, кылди ацукъиз кланда. Клвалахдал жуван галатнаваз гъисс авурла, са гъафтедин муьгълет къачуна, ял яда. Ихътин макъамра клвалахдин юлдашри чинар кудач, абур зи гъавурда акъазва.

– *Илимда важиблуду вуч я: бажарагъ ва я гъар йикъан гъакъисагъ зегъмет?*

– Заз чиз, абур къведни важиблу шартлар я. Лабораторидиз студентар къабулдай члавуз, чун адан зачеткадиз ваъ, къилихриз килигзава – цицлиди, гаф гъасятда къадайди яни-тушни... Чна абуруз сифтедила вири чирзава. Квез за лугъун, бажарагъ гъар садахъ авайди я, ам винел акъудна кланда. Еке агалкъунрихъ садлагъана агакъдайди туш, къайдадик кваз са-са кам виликди къачуна кланда. Гъа идаз куьлуь камарин уstadвал лугъуда.

Сугъбет авурди Аида Бабаева я

Макс Тилькедин акварелра Кавказдин парталар

*Бязи тарихчийри лугъузвайвал, XX асирдин сифте кылера, инкылаб-
дилай вилик, Россияди вири патарихъай, гъа гъисабдай экономикадин ва
медениятдин хилера, маса уьлквейрихъ галаз саналди кьвалахунин жи-
гъетдай еке агалкъунар къазанмишнай. И жигъетдай Кавказдиз, кьвалах
авун патал, немсерин художник Тильке атай дуьшуьш мафагълуди я.*

1909-йисуз Тифлисдагъеле 1852-йи-
суз ахъайнавай Кавказдин музейдин
директор Александр Казнакова Кав-
каздин сердер Воронцов-Дашкован
вилик теклиф эцигна. Ана Кавказдин
халкъарин милли парталрихъ тарих-
дин метлеб авайдакай, абур хвена,
даими авунин лазимвиликай лагъан-
вай. Ада чпин гъилик квай чкайра
парталрин чешнеяр кьватлуниз куь-
мек гун Кавказдин вилайтрин вири
регъберрин хиве тун тлалабзавай.
Гъаклни ина илимдин экспедициярни
тешкилнавай. 1910-йисуз директор-
дин фикирда Кавказдин халкъарин
милли парталдин жуьрейрин атлас
туькьуьрун авай.

Атласдин винел кьвалахиз 1912-йи-
суз немсерин машгъур художник,
милли парталдин жигъетдай пе-
шекар Макс Тилькедиз теклифна.
Тильке Бреслау шегъерда дидедиз
хъайиди я, гъеле Берлиндин худо-
жествойрин академияда келзамаз,
ада Италияда ва Тунисда сиягъатар
авурди тир. Академия акъалтларай-
далай кьулухъ Берлинда, Мадридда,
Парижда кьвалахна. Берлиндиз хтай-
далай гуьгъуьниз ада шегъерда сифте
яз «Гишин пегас» тлвар алай, харусе-
нятдин векилар кьватл жедай кабаре
ачухна. Амма зур йисалай ам агал
хъана, Тильке рикливай маса кардал
машгъул хъана – парталдин жуьрей-

Кубачидин дишегъли

Авар дишегъли

рин шикилар члугун ва абурун тарихар чирун.

Ингъе, 1911-йисуз Берлинда, Липперхайде Ктабханада Тилькедин сифте выставка ачух хъана. Тамашачийри ам акъван хъсандиз къабулнай хъи, немсерин гьукуматди экспонатар Библиотека патал маса къачуниз пуддин такъатар чара авуна.

Тилькедиз Кавказдиз атун Россиядин император II-Николая вичи тла-лабнай. Гъа ик! художник Тифлиседиз атана акъатна. Сифтедай адан фикирда музейда авай парталрин шикилар члугун ва гъаклни этнографиядин экспедицийра иштиракун авай. Амма и къайдадикай са акъван хийир жезвачир, гъавилай масакла кваллахун къетна: милли партал алайдан фото-шикил яна (а ксарин тлварар гъеле гилани малум я), ахпа а партал маса къачуна, гуьгъуьнлай сенятханада (мастерскойда) художникди

а партаддин шикил члугун хъийида. Мумкинвал авай арайра Тилькеди инсандин суьрет а милли партални алаз члугвадай.

Экспедицийра иштирак авуни художникдиз милли партал алай дагъвийрин яшайиш, абурун адетар, ацукьун-къарагъун аквадай мумкинвал гузвай.

Художникди акварелдин къайдада Дагъустандин халкъарин, итимрин ва дишегълийрин, гъаклни гъевчли халкъарин (кубачивийрин, аваррин, андийрин, тиндийрин), удинрин, гуржийрин, осетинрин, татаррин, эрменийрин, азербайжанрин (шема-хивийрин, нухивийрин), Каспидин къерехрин чуьлда дуланмиш жезвай агъалийрин (къалмукьрин, нугъайрин, туьркменрин) суьретар члугуна.

Амма дуьньядин сад лагъай дяве башламиш хъана, ада гъа вири дявейриз хас тирвал, медениятдин

Нугъай дишегъли

Нухидай тир туьрк дишегъли

рекъерай вири алакъаяр барбатІна, Тилькени, вичин шикилрин са пай вахчуна, Берлиндиз хъфена. Вичин уьмуьрдин эхирдал къван дуьньядин халкъарин парталдин жуьреяр чирунал машгъул хъана. Адан къетленвал мадни адакай ибарат я хьи, Тилькеди неинки шикилар чІугвазвай, ам гъакІни са шумуд ктабни са шумуд альбом чап авур алимни тир. Ада Вольфганг Брунодихъ галаз санал «Дегъ девиррилай гилан замандал къведалди парталдин тарих» тІвар алаз 5 жуздикай ибарат машгъур ктаб арадиз гъана ва чап авуна. «Рагъ-экъечІдай патан парталар, абурун чІагурунар ва рангар» ктабда (1922 -й.) Кавказда тамамарай шикилар гъатнава.

Тилькеди чІугур 83 шикил къедалди Гуржистандин С. Джанашиадин тІварунихъ галай Гьукуматдин музейда хуьзва. Гзаф пай шикилар яшайишдин шартІарин къене ва я тебиатдин сегънейрал алаз тамамар-

навайбур я. Парталрихъ галаз санал алава лишанарни: безекар, яракъар, музыкадин алатар, кІвалин къабкъажах – галаз ганва.

Тилькеди чІугур шикилрихъ этнографиядин жигъетдай зурба метлеб ава. 1936-йисуз СССР-да акварелрин бинедаллаз чІугунвай 36 открыткадин «Милли парталар. «Кавказдин халкъар милли парталар алаз» тІвар алай открыткайрин кІватІал чапдай акъатнай. 2007-йисуз Тифлиса «Кавказдин халкъарин парталар» тІвар алаз, Макс Тилькедин вири 83 акварель авай каталог чап авунай.

А чІавара рангунин фотография авайди тушир, Тилькедин зегъметар себеб яз, чаз неинки а чІаварин, гила арадай акъатунин кърхувилик квай миллетрин, парталрин жуьреяр, абурун рангар, безекар, гъакІни а халкъарин ухшаррин къетленвилерни акъазва.

Гъазурайди Гуьлнара Асадулаева я

А йисан виридалайни яргъи хъайи югъ

10–15 йис идалай вилик зав, килиг ва авар члалай элкъур хъия лагъана, чарар хъипи хъанвай са дафтар вуганай. Ам 1940-йисуз армиядин жергейра Прибалтикадин кылдин округда танкиствиле кълулугъ авур, финрихъ галаз хъайи дяведа иштирак авур, фашистри СССР-дал вегъейла, дяведин гъа сифте кыляй душмандин есирда гъатна, гзаф зулумар кыле атай касдин рикел хкунрин дафтар тир.

Чна теклифзавай клусуна ихтилат дяведин виридалайни залан сифте йикъарикай физва.

«...Хуьруьз муьгълет гана хтанвай зун элкъвена жуван частуниз хъфинлазим тир, аммаракъун рекъел фин асанти кар тушир. Бубади, вичин гунагърилай Аллагъди гъил къачурай, лагъана хъи, вичи зун Грозныйдай яна рекъе хутада. Зун рази хъана.

...Дяве башламиш хъуникай хабар агакъдалди чи частунин газетда угъраш Гитлера чи сергъатрив дяведин такъатар агудзава, лугъуз кхъенвай. Са гъилера чаз «тревога» малумарайла, чаз дяве башламиш хъайиди хъиз хъанай. И йикъара чна

чи дяведин танкар немсер галай патан сергъатдихъ гъалзавай. Чун югъ няни хъайила чкадал агакъна, тамук акъвазна, чи полкунин командирди лагъана: эгер немсери чи сергъатдив къуватар къватлъаватла, чунни ксана кландач, гъавилай я чун ина авайди.

Пакамаз, тревога гана къвачел акъалдарай чун рекъе гъатдайла, лейтенант Касимова зун къве рекъин гирведал регулировщик яз акъвазарна: «Серийный нумраяр алай вири танкар ва машинари рекъай, маса нумраяр алайбур атла рекъай

ракъура». ИкI лагъана, кьве гъвечI пайдахни вугана ада зун инал туна.

Гъа икI Латвиядай экъечIзавай танкарин дивизиядик юзун акатнавай. Зун рекьерин гирведал йифен сятдин 3-далди аламукъна. Ахпа за, чи полкунин санбатдин машинда ацукъна, 1941-йисан 21-июндиз жуван полкунив агакъарна. Немсерин сергъятдив къван 15 километр авай. Им 1941-йисан киш йикъахъ элкъвенвай йиф тир.

22-июндин пакамаз немсери яракърай ва минометрай какахъай цIаяр къуриз гатIунна. Чинеба, джедикай малумат тагана, фашистрин къшунди гзаф чи инсанар телефна. Танкуна аваз къулухъди чIугвазвай чаз немсерин ях къшунар ва танкар аквазвай.

Чун са гъвечI вацIал алай муькъвел агакъна, а патаз экъечIдайла, чун пулеметдай яна: механикдин къуьнел хер хъана, радист Иван Косук къена, танк муькъвел актъаз хъана. И чIавуз командир Халаленкоди заз зумулдай винелди экъечIна, душмандин пулемет алай чка чирна, ам терг авун буйругъна.

Зун са гуж-баладалди танкунай винелди экъечIна, гранатарни тапанчи гваз, хурукди вацI галай патахъди галчIур хъана. ЭрчIи патахъай чи пулеметдин ван къвезвай, чапла патахъай немсерин пулеметди цIай къурзавай. Зун гъа и мукъвара армиядин жергейриз эвер ганвай, гъеле присягани къабул тавунвай чи гадайрал расалмиш хъана. За абурувай немсерин пулемет гынаалала, лагъана жузуна, амма абуруз чизвачир, я чир хъун мумкинни тушир. Муькъвелди фидай мумкинвални авачир. Заз мегъуьн кьве зурба тарцин патавай гуьлле гузвайди хъиз хъана.

И арада чи замполит Макаров хурукди зи патав атана. Адаз яргъалай а немсерин пулемет алай чка акунвай къван. Ада заз ихътин буйругъ гана: немсерин пулемет и чун кланик квай къакъан тарце ава, тарциз акъахна, ам терг ая. Зи къилин чIарар цаз-цаз хъана. За вичивай ам гъикI терг ийиз

жедайди я лагъан жузурла, ада жаваб гана: гранатадалди.

Акъахна зун тарциз. Тарце кума туькIуьрнаваз хъана, гъа кумада пулемет гвайди аваз, ада гъанай муькъвел алай танкуниз гуьлле гузвай. Зун мадни 4-5 метрдин виниз хкаж хъхъана, граната гадарна. Немсерин кума залди аватна, пис гъараяр акъатна, вич лугъумир, ина абур кьве кас авай къван. Абурув 2-3 мина гваз хъана, минаяр хъиткъинна, абурун чпин чинрал пис хирер хъана. Зи чинални са шумуд цIарх хъана. Тар вири, винелай кланелди, са зун алай хел амаз, кукIвар хъанвай. Са сятда къван завай тарцяй эвичIиз хъанач. Замполитди заз шабагъ гун хиве къуна.

Танкара аваз къулухъди чIугур чун Латвиядиз, Рига шегъердиз агакъна. Чи къаншардиз немсерин танкарин полк къвезваз хъана. Шегъердин куьчейра къиле фейи женгера чи танкунихъ душмандин гуьлле галукъна, машиндин командирдал хер хъана; чаз тапанчийр пайна, гъа икI куьчейрин ягъунар башламиш хъана. Пуд гъилера зун душмандихъ галаз чин-чина авай савашра хъана, къуд лагъай гъилера са туьквендин патав зун кьве немецдихъ галаз ягъунриз акъатна, сада зун жидадалди яна, руфунихъ галукъ тавурай лагъана, за къуьн вилик кутуна, къуьнел хер хъайи завай адал тфенг гъалчиз хъанач, зун ярхар хъана. Зи бахтунай, и арада чи кьве аскер, матрос, атана акъатна, сада душмандин далудиз жиде сухна, ам зи вилик чилел ярх хъана.

Ахпа за къуьнел алай хер кутIунна. Тфенгдикайни жидадикай завай менфят къачуз жезвачир, зал алай хер кIарабдив къван деринди тир, гъавилай за гъиле тапанчи, 2-3 граната къачуна, тфенг гадарна.

Рига шегъер пуд сеферда гъилай гъилиз хъана. Эхирни чун ам туниз мажбур хъана, чаз регъбервал гудай командирарни авачир. Эхиримжи гъилера шегъердай экъечIдайла, чаз танкуна къенвай, хирер хъанвай аскерар акуна; ана гъилел хер хъанвай майор авай, ада чун душманрин

гьалкъада ава, немсер Белоруссия-диз агакънава лагъана. Гьавилай, лагъана ада, чун гьалкъадай эжъечлиз алахъда, хьайитла жеда, тахьайтла эхирдалди женг члугвада. «Куь арада танкистар аватла, къарагъ кван!» – буйругъна ада.

За гьил хкажна, за жуван тлазвай къуьнуькай фикирзавачир, заз эхирдал къван душмандиз ягъун къаз кланзавай. Къуьн клевиз кутлунна, зун пулеметдихъ акъвазна, патрумар булдиз авай, амма солярка тлимил амай. Гьа инлай чун Вильнюс-диз рекъе гьатна. Рекъе чаз са фурай угъ-цлугъдин, куьмекдиз эверзавай ван атана: эверзавайди старший лейтенант тир. Чун акъвазна, ам авай гьалдиз килигна. Адал пис хирер хьанвай: са клвач михъиз галатнавай, муькуьди са гьал галкланмай. Ам вичин шинелдик акахъна, ивидин лекъве авай, ада яд тлалабзавай. Чав яд гвачир. Муькуь уьлен гваз хъана, за каскадиз анлай яд къачуна.

Ада, квевай заз са куьмекни ийиз жедач, зун алай чкадилай юзурнамазни рекъида, лагъана. «Куьн инлай тадиз ахлад, куь къаншардиз немсерин ях къушун къвезва, абурухъ еке къуват ава. Зун гъавая текъин патал, – тлалабзавай ада, – инлай са виш метрдив чин кланик хьанвай фургъун гва, анай гранатар авай ишикл гъваш зи патав. Капсулаяр зи чантада ава, гьамни зи патав гъваш».

Чна адан патав гранатаярни капсулаяр эцигна. Мадни ада, вич таквадайвал, вичин винел хилер-пешер вегъ лагъана ва вичи «клвалахзамай» къван гагъ чна ван акъуд тавун тла-лабна.

Инлай чун са тепедихъ чуьнуьх хъана. Чна тамук чи танкар далдадик кутадай члавуз Вильнюсдай Рига-диз рекъе гъатнавай немсерин мотоциклетрал алайбурун полк атана акъатна. За жуван къуьнел алай хер кутлун хъувуна. Чун асклан тамун вине авай са чкадал акъвазнавай, са тлимил анихъ, рекъин а патав, уьлен авай.

Къанавда къатканвай чи игит лейтенантди мотоциклетар гвайбуруз

вичелай элячлдай мумкинвал гана; абурулай гуьгъуьниз пулеметар гал-клурнавай машинрин жерге акъатна. Абуру ина чпел гъужум ийида лагъана фикирнавачир. Гьа инлай лейтенантди абурал гранатаяр гада-риз гатлунна. Къвед-пуд машиндин чинпад кланел хъана, амайбур акъвазна. Инал чнани пулеметдай гуьл-леяр къуриз эгечлна. Кьил чун галай патахъди элкъуьрдай мажал тахъай немсерин пара аскерарни техника чна тармарна.

Идалай гъуьгъуьниз чна танкар тамухъди элкъуьрна. Там къалинди тир, танкара аваз фин мумкин тушир. Са къадар вахт ина къекъвейдалай къулухъ чун са хуьруьз акъатна. Чна инра немсер авани лугъуз хабарар къуна. Чаз ина къуд пад немсерин гъилик ква, куьн элкъуьрна къунва, лагъана жаваб гана.

Чун рагъэкъечлдай патахъди рекъе гъатна, гьалкъадай акъатайтла акъатда, акъат тавуртла – телеф жеда. Къве танкунин бензин куьтягъ хъана, чна чав гвай бензин виридаз пайна, амма амни куьтягъ хъана. Ахпа танкар са далдадик чуьнуьхна, няни вилив хуьз ацукъна. Чи командирди лагъана: «Играми юлдашар. И танкар гваз чавай гьалкъадай эжъечлиз жедач. Ша чна икл ийин. Буйругъ ава: къулухъди члугвадайла, гвай машинар, танкар сагъдиз душмандиз амуьк тийидайвал, члурин. Чун яхди, нивай гьикл алакьдатла, жуван армидихъ къекъвез рекъе гъатин».

Чна командирди лагъайвал авуна: гьарма сад санихъди рекъе гъатна. Хер алай зи къуьн даклунвай, завай физ жезмачир. Я недайди, я хъвадай яд зав гвачир, гагъ зун жув-жувалай физвай, гагъ жув-жувал хквезвай. Ингъе са рекъин къерехдиз акъатна. Элкъвена къуд патав немсер авай, гьа икл зун ва гзаф къадар чи аскерар ва офицерар немсерин есирда гъатна...

*Мегъамед Саидгъажиев,
Щумада райондин Гадири хуьр.*

Гъазурайди Гульнара Асадулаева я

Вилер – катран, рикl – асландин

Инсанрин сагъламвал хуьнин рекъе намуслудаказ зегъмет члугвазвай, пешедал рикl алай, вичиз хуьре-кlвале гъуьрмет авай са медицинадин хиле пешекардикай макъала кхьин патал чун Сулейман-Стальский райондин центральный больницадин кылин духтур Мевлидин Алиомарован патав фена.

– Лап четин месэла я, – лагъана Мевлидин Алиомарова. – Райондин агъалийриз 88 духтурди ва 350-дав агакьна юкьван медицинадин работникри кълугъзава. Абур саки вири гъа куьне лугъузвай хътин пешекарар я. Нин тlвар кьан?

Гъа и арада чун авай кабинетдиз са 65–70 йисан яшара авай итим атана, ада кылин духтурдиз офтальмолог

Таисия Руслановнадин кlвалахдилай разивилин келимаяр лагъана, вичиз гайи куьмекдай чухсагъул малумарна. Гъа и дуьшуьш себеб яз чун Таисия Гъабибовадикай макъала кхьидай фикирдал атана.

Чазни ЦРБ-дин офтальмолог Таисия Руслановна лап хъсандиз таниш я, адаз чухсагъул лугъузвай чарар пациентрилай «Куьредин хабарар» газетдин редакциядизни са шумудра атайди я.

Къелемни чар гъиле кьунмазди чи рlикел персерин духтур, философ Авиценна Ибн Сина лагъай келимаяр хтана: «Духтурдихъ катран вилер, рушан гъилер, гъуьлягъдин акьул, асландин рикl хъана кlанда». Чавай рикел гъил эцигна лугъуз жеда хьи,

Таисия Руслановна гъа ихътин духтур язва.

Таисия Гъабибова Махачкъала шегъерда агъастлалвидин хизанда дидедиз хъана. Гъеле школада клелзавай йисарилай рикле духтур хъунин мурад авай лезги руш, юкъван школа акъалтларна, 1997– йисуз Дагъустандин государственнй медицинадин академиядин лечебнй факультетдик экечлна. Ана клелдай йисарани Таисия лап хъсан студентрин арада хъана. 2003– йисуз ада ДГМА дерин чирвилер аваз акъалтларна. 2003–2004– йисара ада офтальмологиядин рекъай РОБ-да интернатура акъалтларна.

Жегъил пешекар Таисия Гъабибовади вичин зегъметдин рехъ 2007– йисуз Хив райондин ЦРБ-да врач-офтальмолог яз клвалах авунилай башламишна. Ана и везифаяр ада 2011– йисалди намуслудаказ къилиз акъудна, гъам медработникрин, гъамни агъалийрин патай еке гъурмет ва кланивал къазанмишна.

2012– йисалай инихъ Таисия Руслановнади офтальмологдин четин везифаяр, чна винидихъ лагъайвал, Сулейман-Стальский райондин ЦРБ-да кыле тухузва.

– Гъа сифте йикъалай Таисия Руслановна вичин хиве авай везифайрив жавабдарвал гъисс, пациентрив гъурмет авуналди эгечлзава, – лугъузва Мевлидин Алиомарова. – Заз акл я хьи, духтурдин патав атанвай инсандиз ада язавай рапарилай, гузвай дарманрилай гзаф Таисия Руслановнадин хуш рафтарвили, ширин меци, риклин михъивили куьмек гузва. Идалайни гъейри, ада медицинадин жегъил пешекарриз клвалахда куьмекар гузва, меслятар къалурзава. Са рахунни алачиз, ам чи больницадин дамах я.

Чаз малум хъайивал, Т. Гъабибовади КОВИД азар пайда хъайи вахтунда,

лугъудайвал, югъ-йиф лугъун тавуна клвалахна, са шумуд кас ажалдин къармахрай акъудна. Ихътин зегъметдай духтурдиз Дагъустан Республикадин гъа члаван Кыил В. Васильева Чухсагъулдин чар гана.

Наградайрикай рахадайла, алава хъийиз жеда хьи, адаз РД-дин РОБ ГБУ-дин кылин духтур Гъафурова Лариса Гъафуровнадин, профсоюздин ресткомдин патай ганвай Чухсагъулдин чарар, са шумуд грамота, пишкешар ава.

– Куьне багъишламиша, зун садрани наградайрихъ, лайихлу тлаварарихъ галтугай кас туш, – чи хабар къуниз жаваб яз лугъузва Таисия Руслановнади. – Зи патав больницадиз атана, закай куьмек хъана, клвализ хъфей гъар са кас зун патал вирида-лайни члехи награда я.

Гиппократан кьинез вафалу духтур хъиз, гъа са вахтунда, Таисия Руслановна ферли з веледдин вафалу дидени я. Шадвал кутадай кар я, адан члехи гада Къудрата Саратовдин государственнй медицинадин университетдин стоматологиядин факультетда клелзава. Амни университетдин чешнелу студентрин арада ава.

«Ашкъидалди клвалахал физвай ва шадвилелди клвализ хквезвай инсан бахтлу кас я», – лагъанай туькерин шаир Надыр Хикмета. Чи фикирдалди, и келимаяр чи гъурметлу Таисия Руслановна Гъабибовадизни хас я.

*Асият Мирзалиева,
Хазран Къасумов*

*Украинада кыиле физвай махсус серен-
жемда иштиракзавай чи кьегъал ватан-
эгълийрикай, абурун жуьрэтлувилик
газетриз, журналриз мукъвал-мукъвал
макъалаяр акъатзава. Гъакъикъатдани,
Ватандин вилик чпин хивевай хвавилин
буржи намуслувилелди кылииз акъудзавай
къагъриманар чахъ тлимил авач. Абуру-
кай сад бинеяр СтIал Сулейманан район-
дай тир Заур Жабраилович Къучев я.*

Майор Къучеван гьунарар

Заур 1992-йисуз Туьркменистандин Балканабад шегъерда дидедиз хъана. СтIал Сулейманан райондин Эминхуьруьн юкьван мектебда кIелзавайла, жаванди вичин гележегдин пеше хъяна – офицер хъун. И къастуни 9-класс акъалтIарай жегъил 2007-йисан зулхъай Санкт-Петербургдадин кадетрин ракетайринни артиллериядин корпусдиз акъудна. Ина чирвилер къачузвай чIавуз военный кIвалах лап рикIивай хуш хъанвай Заур Къучев взводдин командирдин заместителвиле тайинарна, адаз вице сержантдин тIвар гана. Гъа са вахтунда жегъилди сагъламвал мягъкемаруниз, спортдал машгъул хъунизни кьетIен фикир гузвай. Ада вичин гъалибвилералди Санкт-Петербургдадин кадетрин корпусрин арада тешкилзавай спортдин акъажунра вичи кIелзавай кадетрин корпус виридалайни викIегъ тирди субутна. 2009-йисуз ам губернатордин кубокдиз лайихлу хъана ва ам кадетрин корпусдин виридалайни хъсан спортсмен яз гыисабна.

2010-йисан августдиз Заур РФдин МВД-дин Санкт-Петербургда

авай военный институтдик экечIна. Инани ада вичихъ гъам военный, гъамни спортдин рекъай хъсан чирвилерни алакьунар авайди къалурна. Институтдани адал взводдин командирдин заместителдин везифаяр ихтибарна. Ина кIелзавай йисара агалкъунар авай жегъилдикай дзюдодай спортдин мастервиле кандидат хъана.

2015-йисуз хъсан къиметар аваз (с отличием) военный институт акъалтIарай Заур Къучев Россиядин Яракьлу къуватрин къушунрин 6910-нумрадин частуниз рекъе туна – артиллериядинни зенитный дивизиондин минометрин сад лагъай батарея идара ийизвай взводдин командир яз. 2017-йисуз ам 6913-нумрадин частуниз акъудна. Инани жегъил офицердал командирдин везифаяр ихтибарна. Са къадар вахт арадай фейила, Заураз вичин уьмуьрда дяведин халис гьерекатра иштиракун къисмет хъана: ам Хасавюрт райондин Эндирей хуьре чка къунвай бандин тешкилат терг авун патал рекъе туна. И чIавуз къалурай жуьрэтлувилай ам республикадин

къанун-къайда хуьдай органрин патай грамотадиз лайихлу хъана.

2021-йисан мартдин вацра Заур Къучевал мадни жавабдар къулдугъ ихтибарна: ам къушунрин 6904-нумрадин частуна минометрин 3-батареядин командирвиле тайинарна. Гуьгъуьнлай ам СВО-диз рекъе гъатна ва серенжемдин сифтедилай къенин йикъалди ада ана иштиракзава.

2022-йисан апрелдиз, гаубичный 3-батареядин командир яз, виклегъ лезги Криворожский терефда Ингулец вацлун патарив душмандихъ галаз женгиник экечна. Ада регъбервал гузвай батареяди десантринни штурмдин 11-бригададин подразделенийрихъ галаз санал мидяйриз вацлун къерехрив эгечдай мумкинвал ганач. И агалкъунихъ гъалибвал къачуни карда еке метлеб авай. Заур Къучеван батареяди женгинин рекъай эцигай 60-далай виниз

тапшуругъар агалкъунралди къилиз акъудна.

Ватандин итижар хуьнин карда акъалтлай виклегъвилер къалурунай Заур Къучев 2023-йисуз РФ-дин Президент Владимир Путинан Указдалди Жукован медалдиз лайихлу хъана. Са къадар вахт арадай фейила, дирибаш хъиз РФ-дин милли гвардиядин къушунрин Кеферпатан Кавказдин округдин командующийдин приказдалди майорвилин чин гана.

Заур Къучев, ара-ара рухсат гайила, хизандал, мукъва-къилийрал къил члугваз хъвезва. Майордин хизанда къве бицлек члехи жезва – Марьямни Сулейман.

Къуй дяведин гъерекатар фад акъалтлай ва СВО-да авай аскерар сагъ-саламатдиз чпин хизанрив ах-гакърай!

Агъмед Магъмудов

Чешнедиз лайихлубур

Санкт-Петербургда экономикадин международный форумдал СМИ-рин векилрихъ галаз гуьруьшмиш хъайила, Россиядин Президент Владимир Путина дяведин махсус серенжем эхирдиз къведай вахт алуькнава лагъанай. Дугъриданни, женгер Россиядин субъектринни Украинадин сергъятдин мулкара кыле физва. Луганскдин Республикадин шегъерар, хуьрер миллетбазрикай азаднава. Донецкдин Республикадин 90 процентдив агакьна мулкар неонацистрин гуьзчивилик кумач. Амайбур патални гъар юкъуз къизгъин женгер кыле физва. И женгера чи ватан-эгълийрини иштиракзава ва халисан игитвилер къалурзава.

Дагъустандин ЦУР-ди, «Ватан хуьзвайбур» фондуну ва жемиятдин «Къуват садвиле ава» тешкилатди «Дагъустандин Игитар» проект уьмуьрдиз кечирмишиз пуд лагъай ийс я. Организацийрин векилри датлана СВО-да виклегъвилер къалурзавай, государстводин шабагъриз лайихлу хъанвай, дяведин махсус серенжемдин иштиракчийриз куьмек гузвай игитрикай материалар кIватIзава, социальный сетриз акъудзава, шикилрин выставкаяр туькIурзава, видеороликар гъазурзава. Нубатдин сеферда, проектдин сергъятра аваз, СтIал Сулейманан райондин Вини СтIалрин хуьрйй тир штурмовик Раидин Гъасановакай куьруь фильм къалурна.

Раидин Гъасанов Каспийск шегъерда яшамиш жезва. Шегъердин собра-

нидин депутат неинки хъсан пешекар, жумарт инсан, гъакI жемиятдин деятельни я. Чехи хизандин кыл, къуд аялдин буба уьлкведа кыле физвай вакъиайрикай яргъа хъана акъвазнач. Ада са шумуд сеферда дяведин махсус серенжемда миллетбазар уьлкведин чилелай чукурзавай къегъалриз гуманитарный куьмек тухвана. Им адаз тIимил акуна. Эхирни, оборонадин министерстводихъ галаз икьрар кутIунна, гуьгъуьлдлувилелди махсус серенжемдиз фена.

– Дугъриданни, заз кIвале къарай атанач, – лугъузва Раидин Гъасанова. – Серенжемдин иштиракчийрик зи мукъва гадаярни квай. Гъар сеферда Донбассдин чилел куьмек гваз фейила, заз Урусатдин къушунрин, аскеррин гъунараар акуна. Абуру, вири четинвилериз таб гана, душ-

ман кукІварзавай, адаз, кьудухъ кат-дайвал, басрух гузвай. Гьелбетда, чи аскерар телеф жезвай дуьшуьшра рикІ гьайфдивни ацІузвай. За жуваз лагьана: гуманитарный куьмек гунихъ галаз сад хьиз итимдин гьиле душмандиз рум гудай яракьни хьун лазим я. Гьа икІ, закай штурмовик хьана.

Идахъ галаз сад хьиз, Гьасанова Урусатдик ахкатнавай цийи районрин агьалийриз алакьдай куьмек гунин кІвалахни давамарзава. ИкІ, Херсондин областдин аялрин «Ивушка» бахчадиз жуьреба-жуьре куьмекар гана. Женгера виклегьвилелди иштиракунай, клеве авай агьалийрин гьил кьунай ва ватанпересвилин гьерекатрай Гьасановаз Херсондин областдин губернатор Владимир Сальдоди «Херсондин областдин вилик лайихлувилерай» ордендин медаль, дивизиядин командирди гьурметдин грамотаяр гана.

Ял ягьиз, хайи макандиз хтайлани, ам секиндив кІвале ацукьзавач. Школайра, ссузра, вузра жаванрихъ, жегьилрихъ галаз гуьруьшмиш жезва, мектебра ачух тарсар тухузва, абуруз СВО-дин макьсадрикай, Россиядин аскеррин игитвилерикай суьгьбетзава, ватанпересвилин буржи квекай ибарат ятІа, мисалралди ачухарзава. ИкІ, майдин вацра Раидин Гьасанов Каспийск шегьердин 1, 2, 7, 8 лагьай

нумрайрин юкьван школайрин педагогвилин коллективрихъ ва ученикрихъ галаз гуьруьшмиш хьана.

«Сад тир Россия» партиядин член, Каспийск шегьердин собранидин депутат, Дагъустандин парламентдин векилни жез кІанзавай дяведин махсус серенжемдин иштиракчиди Урусатдин кьушунри вилик эцигнавай везифайрикай, абуру Донбассдин мулкар азадзавай тегьердикай, вири четинвилериз дурум гана, гьар са участкада гьалибвилер кьачузвай чи аскеррин дирибашвиликай ва чкадин агьалийриз гузвай гьар йикъан куьмекдикай суьгьбетна.

Аялрин суалриз жавабар гудайла, аскерди лагьана: «Жегьилриз ватанпересвилин тербия гун «Сад тир Россия» партияди эвелимжи везифа яз гьисабзава. Ватанпересар тербияламишунихъ еке метлеб ава. Кье куьн аялар, жаванар ятІа, пака Дагъустандин ва Россиядин экономика, яшайиш, культура вилик тухудай устІарар, чи государстводин, халкьдин гележег я. Гьавилай куь везифа исятда хьсандиз кІелун, рикІиз кІани пеше кьачун ва ахпа Ватандиз намуслувилелди кьуллугъ авун я».

Раидин Гьасанова вичин инсанвилин, гражданвилин, аскервилин буржи тамамарзава. Сагърай вич!

Абад Азадов

Нажмудин ШИХНАБИЕВ

Бубадин дурклун

Гыкая

Больницадин пуд гъавайрин дарамат, вири палатайра эквер куьклубрна, ишигълаван хъанва. Амма гъаятда мулдин цуькверин ни чкланвай багъда скамейкадал Саид текдиз алама. Ада я цуькверин ни гыссзавач, я вилериз ишигълаван хъанвай больницадин дакларар аквазвач, я гъвадин къайивилини ам уяхарзавач. Серсер хъанвай вилер гыч лупни тийиз, гъа датлана квед лагъай мертебадин вад лагъай даклардал алкланва. Чапла гъилихъай вад лагъай даклар. Им са варз я Саидан вилер гъа са даклардал алаз, амма даклардай адаз килигдай, са ишара къванни ийидай кас авач.

– Саид халу, ваз меъи хъун мумкин я, нянихъ гъаваяр гзаф къанва, къарагъ, хъша, – адан къилив лацу халат алай жегъил медсестра акъвазна.

Ван хъанатла, хъаначтла? Саида жаваб ганач. Са декъикъа алатайла хъиз, ада къил са утери агъуз-виниз юзурна. Жегъил рушаз им разивилин, я туш наразивилин лишан яни чир хъанач, амма адаз са легъзеда ацукънавай итимдин къежей вилери рап-рап гайиди акуна. Лацу халат алай руш са гъвечли геренда акъвазна, ахпа, клвачери ван тийидайвал, мукъаятдиз хъфена.

Дугъриданни, Саидан вилер къеженвай. Вичиз хабарни авачиз къевезвай накъвари вилер цин пердеди хъиз чуьнуьхнавай, абуруз даклардай чклизвай эквни ших алаз аквазвай, адан хиялар, им шумуд лагъай сеферда, мад яргъариз, уьмуьрдин алатай йикъарин девирдиз хъфизвай.

Агъ, хиялар, хиялар!.. Куь назик къужахда гъахъна жуван уьмуьрдин аял вахтарилай башламишна гыи девирдиз хъайитлани сиягъат ийиз жеда. Клан хъайитла, гележегдизни килигиз жеда. Амма хиял, гыкъван ширинди хъайитлани, туькъуьл, агъурди ятлани, гъакъикъатди туьхуьрда, къатла, цурурда, рагъ галукъай чиг хъиз ам квахъда. Чиг хъиз?.. Ваъ, чигедин гелни амуькдач, бес хиялдин гел рикле амуькдач-ни?! Бязи вахтара гъатта тларвални гыссда эхир! Гагъ-гагъ хиял амач, куьтягъ хъана, амма ваз са куь ятлани лезет гузма, ва клуфал бейхабар хъвер пайда жезва...

Саидан сиягъат яргъал аял вахтариз къван давам хъанач. Хиялри цувад йисан къулухъ хутахай адаз вичин клвал аквазва: баябан хъанва клвал, ичли хъанва клвал. Амач уьмуьрдин юлдаш. Мад къведач япариз Жавагъиран шад хъуьруьнин ван. Ангъе диван ам ацукъдай – буш я гила. Столда гъалар авай къвати – ни храда, Саид, гила ваз жигет? Даклардал ахъазмай шииррин ктаб – ажалди клелна куьтягъдай ганач хы мажал. Цлакай куьрснавай шикил килигзава гъайифдив... Агъ, Саид, Саид, хуьз хъанач вавай ви Жавагъир. Бес гила вуна вуч ийида, къилди гъализ жедани вавай уьмуьр? Зи гъвечли Наргиз ни хуьда, ни ам члехи ийида? Вуж гелкъведа адахъ? Тахъайтла, тахай дидедин гъиле твадани?..

– Диде, диде, хъша, заз кичлезва, – гъарайзава ахварай Наргиза. Саи-

ГОРОДСКАЯ БОЛЬНИЦА

ХИРУРГИЯ

да баладин кыилелай кап алтадзава, адан винел яргъан туьклуьр хъийизва. Шикилдиз килигиз, кын къазва: Жавагъир, вун инсафсуз уьзуьрди къакъудна завай, амма Наргиз патал за зи уьмуьр гуда, анжах адан бахтлувал патал зун яшамыш жада. Ваз тагай уьмуьр белки чи баладиз къисмет жен. Ваз кын хъуй, чи бала бахтлу авун патал...

Саида гайи кын кылиз акъудиз хъана. Къвалахални, къвалени адан фикир вичин рушакъай тир. Наргиз лагъайтла, са гуьзел нини хъиз акваз-вай. Къвердавай члехи жезвай адаз бубади диде авачирвилини гъисс яргъа хъун патал вири алахъунар ийизвай. Рушаз буба, бубадиз рушни акъван къандай хъи, эгер абурукай сад я къвалахал, я школада геж хъайитла, абуру сада-садаз туьгъметардай. Рушан гъар са хиял, фикир бубадиз аян жадай, вуч къан хъайитлани рушаз бубади «ма, чан руш, и дуьньяда ваз къачун тийи-дай затл гъич тахъуй» лугъуз, Наргиз харуз хуьз хъана. Гъелбетда, харувили кстахвални арадал гъана.

Амма Саидаз адакай къурху авачир, руш гагъ-гагъ къевиз азарлу жез хъана. Саид са къатда рушни галаз духтуррин патав физвай. Къве сеферда Москвадиз тухвана. Профессорди риклиз регъят жадай ихтилатар ийизвачир. Бубади рушаз са келимани лугъун тийиз, вири вичин рикле хуьз-вай. Руш сефил хъайивалди, бубади ам багъа савкъатралди шадарзавай. Ленинграддай видеоманитофонни гъана. Амма и шадвилер вахтуналди тир, руш къвердавай сефил жезвай. Эхирни са юкъуз ам больницадиз аватна. Духтурар алахъзава, амма руш дири хъеззвач.

Саид мад профессордин патав физва. Ада минетзава. Авай са руш я. Пулар гуз алахъзава. Ва мад сеферда минетзава. Авай са руш я. Буба метлерал акъвазнава...

Дурклунри къвалахзамач, операци-ядини куьмек гудач, – умуд атланваз лугъузва профессорди. – Адаз анжах сагъ дурклун герек я.

– Профессор, ваз минет я, зи дур-клунар сагъ я, къведни акъуда, анжах зи Наргиз къутармиша. Захъ мад касни амач. Завай Жавагъираз куьмек хъанач, къуй Наргиз къванни яшамыш хъуй. За минетзава, зун метлерал акъвазнава...

Са варз алатнава операция авуна. Саид, са дурклун амачир Саид, больницадин гъаятда ацукъна, къвед лагъай мертебадин вад лагъай даклардиз килигзава. Анжах даклардай Наргиз аквазвач. Гъа къе-пака къарагъда лугъузва. Бубадин къве вил буьркъуь жезва гуьзлемишиз, амма Наргиз авач дакларда. Тек са хъен аквазва гелкъвезвай медсестрадин.

Йикъар физва са-сад, гару тухуз-вай пешер хъиз. Буба ала мад скамейкадал, килигзава, гъа саниз. Бирдан ам къарагъна къвачел, хкажзава къве гъилни ялварзавай арабди хъиз. «Наргиз, Нар...гиз... зи руш», – гъарайзава ада. Багъда къекъвезвайбур килигзава вири къвед лагъай мертебадин вад лагъай даклардиз, ана гуьзел руш ава, назикдиз гъил юзурзава бубадиз.

Ай алаамат, гъинай къвезва а къуват къецидаз катдай, лалдаз рахаддай, бишидаз ван къведай, буьркъуьдаз аквадай ихътин легъзейра! Лувар кткайди хъиз Саид катна больницадин ракларихъ. Къвед лагъай мертебадиз гъикл хкаж хъана?! Ингъе ам вад лагъай палатада ава, вичин руш къужахламишна, шезва. Шад, бахтлувилин накъваралди. Рикл ацланвай, даклунвай. Гила... гила къезил хъана, азад хъана, алатна залан пар. Им и йикъара са гужуналди къекъвезвай, садавни рахан тийизвай, чина мейитдин ранг авай Саид туш. Масад я, масад я. И Саидаз дерт-гъам чидайди туш, ам гъамиша шад, гумрагъ, бахтлу Саид я.

Са къадар вахтундилай Саид Наргизни галаз къвализ хъфизва. Уьмуьр давам жезма. Абур къведни шад я, бахтлу я.

Уьмуьр акъвазнавач, ам виликди еримишна физва. Саид инвалид яз

пенсиядиз эхъечIнава. Наргиза институт акьалтIарна. Наргиз гьа велик хьиз шад я, им бубадин шадвални я. Анжах ада бубадиз эхиримжи вах-тара теменар кьериз гузва. Са юкьуз кIвализ Наргизахъ галаз са жегьил атана. Чпиз эвленмиш жез кIанза-ва лагьана. Бубадин мурад тушни! Мехъер кьурмишна ахьтин, Саидазни Жавагьираз ахварайни такур хьтин. Мурсални Наргиз Саидахъ галаз яшамиш жез хьана. Буба шад я, ада хтул гуьзлемишзава. Амма рушни езне адан гьавурда гьатзавач. Езне-ди цIийи симфониядал кIвалахзава. Наргиза бубадиз лугьузва: Мурсалаз и кьве кIвалин мука дарзава, кIвалах ийиз жезвач.

Наргиза мад ва мад ван элягьзава: Мурсалаз артухан ванер-сесери кIвалах ийиз манийвал гузва, бубади «галачир уьгьуь» язава. Наргизаз вичин Мурсал акьван кIанда хьи, гьич садни адаз и дуьньяда акунани кIандач. Анжах абуруз, гьайиф хьи, кьилди кIвал авач.

Са юкьуз Наргиза бубадин столдал кьасухдай яру цIарар чIугунвай макъала авай газет эцигна. Саида ам кIелна, кьуд кьатна вичин жибинда туна. Вилер кьежена, ам куьчедиз эвичIна, са гьиниз ятлани фена. Ингье а кIвалер, макъалада лугьузвай куьзубурун кIвал.

Саид геж хтана. Пакад юкьуз Наргизни Мурсал кIвале авачирла, ада гьвечли чемодандиз вичин пек-затI кIватIна. РакIарал кьван фена, са затI рикIелай алатайди хьиз элкьвена. ЦIалай гьайифдивди Жавагьир килигзавай. Саида шикил вахчуна, чемоданда туна. Мад ам и кIвале са куьнини кьазмачир.

Накъ таниш хьайи рекьай физва Саид. Ам перишан я, гьамлу я. Агь, Саид, Саид! Вун Саид я, шаир тушир, вун Саид я ашукь тушир, вун Саид я акьуд тавур вилер. ДуркIун акьудай Саид, бес вун инсан тушни лагьа тIун са келима. Килига-тIун вун чаз. Ша чи патав, шад манидиз яб це. Амма ваь, Саида бажармишзавач. Ван кьезва

рагазни, амма ам лал я. Рахада рагни тIурфандив, амма ам биши я. Жанг яда рагаз, куда хьи рагани, амма авач адаз гьисс. Белки, рагаз элкьезватIа вун, Саид, кьайи кьванер хьтин рикIер акурла. Жез хьайитIани раг, жемир раг рекьел, элкьведач гьа валай инсан, хьиткьинарда вун, падда, ви кьаябри херда рикIера инсанрин.

На гьил кьачу инсанрилай, маса ганатIани вун, я вилни жемир садра маса гайидакай цIийи кьилелай дуст хьжеда лагьана...

КIвализ хтай Наргизаз столдал гьа вичи цIарар чIугур макъала авай газет акунач. Ам тадиз муькуь кIвализ фена, са дегишвални авачир, анжах цIал дидедин шикил алачир.

Мурсал, буба куьзубурун кIвализ фена, – лагьана, Наргиза вилерин ишарадалди.

Вуч ийида кьван. Мукьвал, яргьал ам вуна гьикI хьайитIани ракуьрдайвал туширни?

– Ятлани, ам икI...садлагьана фин хьсан хьанач.

– АкI ятIа, за ам элкьуьрна хкидани?

– Хкидани?! Ваь, ада ви симфониядиз манийвал гуда...

Саид фадлай кас амачирбур, куьзубур хуьдай интернатда ава. Амма и йикъара ам мад гьа виликан больницадиз физва. Ам гьаятда ацукьда ва геждалди кьвед лагьай мертебадин вад лагьай дакIардиз килигда. Руш мад начагьзава. Саида вичиз амай са дуркIунни хгудалда, анжах вичин руш яшамиш хьун паталди... Авай са руш...

Разият
Къурбанова

Мад сеферда кланивиликай...

И дигеълиди вичин уьмуьрдин са декьикъадинни гъайиф члугвазвач. Ада вичин къисмет, вичин къилел атай вири вакъиаяр цавари гайивал яз гъисабзава. Гъа са члавуз ада инсандивай вичин уьмуьр дегешариз алакь-дайди язни гъисабзава.

Милли проектдикай ва мадни...

– Аквазвани квез, – лугъузва ше-гьердин 1-нумрадин аялрин Къилин модельный ктабханадин директор Разият Жалиловнади, – чун гъи къадар девлетлу ятла. Информацидиз талукъ чирвилерал рикл алайбур патал ина вири шартлар арадиз гъанва, гъаклни – секиндив ктаб клелунал рикл алай, Гафунал рикл алайбур патални.

Ада милли «Меденият» проектдин майданра аваз модельный ктабханадин дизайн-акунар яратмишунив вич бинедилай гъикл эгечлайди тиртла риклел хкизва.

– Ктабханада клвалахзавайбур чпин пешедал къару, руьгъ цици, умуми мурадри агуднавай инсанар я, – лугъузва Разият Жалиловнади. – Гъар сад са къетлен кас я, – зарафатни хъийизва ада.

– Дугъриданни, – рази жезва зунни, – ина гъа клвале хътин къулай шартлар яратмишнава.

– Ктабханайрин клвалахда и цийивилер «Хизан» твар алай проектдик квай «Меденият» милли проектдин тлалабунралди тешкилнавайбур я. Чун республикада и программадик сифте яз къыл кутунвайбурукай садбур я. Республикадин реабилитационный центрарихъ галаз санал РФ-дин Минкультдин конкурсда иштирак авуни чак генани лувар кутуна. Адалай вилик, гъеле 2020-йисуз, чна Президентдин «Модельный ктабхана» твар алай грантда иштиракнай.

Клвалах цийикла туьклуьр хъувунвай ктабханайрин къилин чаравал,

къетленвал адакай ибарат я хъи, ина сада садаз манийвал тийизвай къилдин майданар тешкилнава, и майданрал клелчийриз цийи чирвилер къачудай, образование хкаждай, яратмишунрал машгъул жедай мумкинвилер гузва.

Чирвилерин майдан

– Чна аялар яшайишдиз гъазуруниз, лайихлу, чирвилерихъ цигел, гележегдин пешеда къакъан ерийрихъ галтугдай инсандин чрай къамат арадиз гъуниз къилин фикир гузва.

Квез аквазвайвал, модельный ктабхана къилдин-къилдин майданриз пайнава. Компьютеррин зал зарб интернетдик кутунва. Патав сагъламвилин жигъетдай мумкинвилер тлимил тирбур патал къулайвилер авай зал гва: къилдинбур тир ракла-рар пандусралди тадаракламишнава, коляскада авай инвалидриз къакъанвал дегешариз жедай столар эцигнава. Вилин ишигъ зайифбур, ван тлимил къвезвайбур патал махсус компьютер эцигнава, абур герек литературадал таъминарнава. Гъа зонада мультимедиядин истемишунар таъминардай проектор ва интерактивный экран ава, ина гъар садавай фильмайриз килигиз, макъамриз яб гуз, гъатта синтезатордал къугъваз жезва. Ина аялар галаз атанвай диде-буба патал майдан гъазур я: ктабар, мультитач стол (яни столдин чин вич телеэкран хъиз туьклуьрнава), ихътин столдив аялар тламайралди ва ихътин маса къугъунралди машгъул ийиз жеда. Мектебда клелзавай

аялривай ина интерактивный программайрай чирвилер къачуз няналди акъвазиз жезва. Фикир гайитла, им тарсарин къетлен лаборатория я.

Грантра иштирак авуни чаз неинки чи ктабхана чешне авачир хътин тадаракралди таъмин ийидай, гъаклни гъам жегъил, гъам члехи несилрин клелчияр патал къулай шартлар арадал гъидай мумкивилер гана.

Разият Жалиловнади вичин рикле авай са кардикайни, ктабханадин дережа генани хкаждай «Ачух цавун кланик квай ктабхана» твар алай цийи проектдикайни лагъана.

Лайхлувили шартл

Вичи клвалахзавай коллективдикай рахадайла, ана авай гъалар Разият Жалиловнади клвалин гъаларив гекъигзава.

– Зун патал важиблуди коллективда хизанда авай хътин туьклвей гъалар арадал гъун я. Чи хизанда гъахътин гъалар тир авайбур, – суьгъбетзава дишегълиди, вичин уьмуьрдикай рахадай члавуз. Заз чир хъайивал, адан уьмуьр машгъур са касдин, вичин уьмуьр лайихлувили шартлуниз, яржуниз элкъвей инсандихъ галаз алакълуди тир къван. Адан

уьмуьрдин юлдаш, Гъарун Къурбанов, дагъустанвийрин риклера жегъилрин насигъатчи хъиз аламукънавай, адетдинди тушир кас тир.

– Куьне чи хизан гъикл арадал атанай, лугъуз жузазва. Гъаруназ зун халкъдин манийрин са концертда акурди тир. Ам мукъув атана, садам гана. За а члавуз Орел шегъерда Москвадин Куьлтурадин институтдин ина авай филиалда клелзавай, мурад аспирантурадиз гъахъун тир. Гъуьлуьз фин зи фикирдани авачир. Адан баде зи диде-бубадивай гаф къачуз атайла, зи жаваб им тир: заз клелунар давамариз кланзава. Вич лугъумир, Къурбана лагъанвай: анжах са ам, масад герек авач. Зун геждалди жуван гафунал акъвазна хъана, – сивик хъвер кваз лугъузва Разият Жалиловнади. – Заз хизан анжах клвалин-йикъан дердийрал машгъул кайванидин алем хъиз авай. Амма гъакъикъатда масакла хъана.

Чна адетдин хизан кутуна. Гъаруна Каспийскдин лечобъединенида терапевт яз, за ктабханада клвалахзавай. Зи клвалахди заз жуван чирвилерин дережа генани хкаждай мумкинвал гана. Белки, ирсиная атанвайди тиртла – зи дидеди хуьруьн ктабханада клвалахайди тир.

Хиве къан, за жуван хизан и къадар бахтаварди жеда лагъана фикирначир, анжах са карди чи гуьгъуьлар серинарзавай: чакъ геждалди велед авачир. Са гъилера за Гъаруназ аялар авачир хизан хизан туш лугъудай жуьрэт авунай, амма ада велед авачиз, амма чеб-чпиз мукъва ксарин хизанарни пара авайди я, лагъана жаваб ганай. Амма зун гъавурда авай: адан мурадни чи хизан ацлайди хъун тир.

Яшайишни са акъван пайгарди тушир. Сифте къилерай чун Гъарунан диде-бубадихъ галаз санал яшамаш жезвай, адан диде муаллим, буба машгъур алим, философиядин илимрин кандидат, твар-ван авай религиовед, илимрин, журналистикадин рекъерай ахтармишунрин

сагъиб тир. Ам гзаф йисара «Дагъустандин халкъар» журналдин кьиле авайди тир. Чун са къадар йисара кьрида къунвай квалера, мажибдилай мажибдал са гьал дуланмиш жезвай. Амма чун са фикирдал алай ксарин хизан тир. Заз дишегъливили бахтуникай пара жагъайди я, – милиз хъверзава Разият Жалиловнади. – Зи риклел чна уртах гъаятдай маса къачур тек са квал хквезва. Гьикъван чун бахтлу тир! Ана чи гъилиз чи вил алай веледарни атана.

Фикирринни гъиссерин пайгарвал

– Гъуьлуьн камаллувал себеб яз, чавай чи хизан хуьз алакьна, – лугъузва Разият Жалиловнади. – Чун чи гъавурда регъятдиз акъадай, за гъамиша ик! фикир ийидай: гьикъван зун бахтлу дишегъли я! «Ви чка гъич са дишегълиди къадач», – тагъкимардай заз Къурбана. Ада вири вичин агалкъунрин себеб зун я, лугъудай. Амма зун гъавурда авай: зи патав гвайди маса садазни ухшар авачир итим я. Виклел тир, уьтквем тир, садахъайни кичледачир. 99-йисарин, халкъдин ополчение тешкил жезвай йикъара ам гъа вакъайрин юкъва авай. Терроризмдин ва экстремизмдин бинеда вуч аватла къалурдай макъалаяр чап ийизвай. Вичи тешкилай республикадин телеканалдай ривветбазар, чуьнуьхгумбатлар русвагъ ийизвай.

Дагъустадин тарихдиз ва медениятдиз, диндин месэлайриз, экстремизмдиз ва азад гафуниз талукъ макъалаяр алай йикъан игътияжар таъминардайбур тир, – давамарзава вичин суьгъбет Разият Жалиловнади. – Гъаруназ са шумуд члал чидай, иердиз шикилар члугвадай, спортдал рик! алай. Заз адан къадир авай, зун адаз неинки кайвани жез, гьак! мукъва, умуми фикирдал алай дуст, юлдаш жезни алахъзавай.

Пехилбур ада арадал гъайи телеканал герекиди туш лугъуз алахъай вахтунда, ада республикадин кьилиз М. Мегъамедоваз арза авуна, ада куь-

мекни авуна: пуд къанни цлуд уьлкведивай килигиз жезвай каналди квалах давамарнай.

Муху Алиеваз Гъарун Къурбанов къетлен бажарагъдин иеси, зурба сиясатчи хъиз чидай.

Ада яру диплом гъаз мединститут, тарихдин факультет, аспирантура, МГУ-дин докторантура акъалтларна, философиядин илимрин доктор хъана. Адаз МГУ-ди философиядин кафедрада квалах теклифнавай, амма ам ватандал рик! алай кас тир. Милли сиясатдин, информацидин ва къецепатан алакъайрин министрдин везифаяр тамамарзавай адахъ гьукуматдин СМИ-яр цийикла туькьур хъийидай, виликди тухудай ниятар авайди тир. Гуьгъуьнлай ам РД-дин Президентдин информполитикадинни пресслужбадин Управленидин начальниквили кьуллугъдал акъвазарнай.

Гъамиша лугъ яз амуькна...

Адаз вич гъар са декъикъада хатадувилик квайди чизвайни? Тахъана жеч.

– За дериндай шак ийизвай, заз ам хуьз кландай... Ам телеф хъайидалай къулухъ риклэй тлал акъатзавач. Аялри риклиз майданар гузватлани. Агъмед, Аминат, Исмаил – абур пудни чпин бубадиз ухшарбур я. Амина-та яру диплом гъаз ДГУ-дин тарихдинни экономикадин факультетар акъалдарна, ам гъуьлуьк ква. Захъ къве хтулни ава. Чи рухвайрин садан 25, муькуьдан 23 йисар я. Агъмеда ДГУ акъалтларна, ам Москвадин Востоковединидин Институтдин аспирант я. Гъвечли хци республикадин муьманханайрин сектора квалахзава.

Уьмуьр физва. Разият Къурбанова пакадин йикъаз умудлу яз килигзава. Ада умудзава: пакадин югъ Гъарун Къурбанован мурадар гьихътинбур тиртла, гъахътинди жеда...

Айшат Тажудинова

Гуълнара
Усманова

Бубадин гаф чаз къанун тир

Гуълнара Усмановади Дагъустан Республикадин медицинадин чарасуз тир страхованидин Территориальный фондуна ам тешиклай ийкъалай унихъ къвалахзава. Къе, къанни цлуд йисалай виниз вахт алаатайлани, ам къвалахал ашкъидивди физва. Къвалах четинди ва жавабдарди ятлани, ам къайгъудар кайвани ва къве рушан бахтлу диде я. Вичин рушариз ада гъа вичиз диде-бубади гайи хътин тербия гузва ва уьмуьрдин важиблу месэлаяр чирзава.

Чи журналдиз гайи интервьюда Гуълнара Усмановади вичиз гъвечли члавуз гъи пеше къачуз кланзавай, вучиз хизанда члехи аялриз гъвечлибурулайни артух кланивал гун ва абурун тереф хуьн лазим ятла ва вучиз вичи сифте къачур пешедай къвалахначтла, ихтилатна.

– Исятда куьн медицинадин чарасуз тир страхованидин начальникдин заместитель я. Гъвечли члавуз квез квекай вууж хъана кландай?

– Гъвечли члавалай захъ са гъихътин ятлани пеше къачудай мурад авай лугъуз завай жедач. Бубадиз закай духтур хъана кланзавай, амма заз адан рехъ давамариз клан хъана ва финансист хъана (бубадин мурад члехи стхади къилиз акъудна, ам хирург я). Финансистдин пеше хкъягъунин карда заз ни таъсирнай? Бубади, ам заз вири патарихъай чешне тир. Ам пара зегъмет клани ва жавабдарвилелди къвалахдай кас тир, гъавилай ам вичин уьмуьрда эцигнавай метлебрив агакъна. Хайи Табасаран районда мектеб акъалтларна, клелунар давамариз Москвадиз фена ва Торгово-экономический университетдик экечлна. Къвалахдин рехъ ада бухгалтервилелай гатлуннай, гуьгъуьнлай Дагпотребсоюзда, Курорт-

торгда директор яз, ОМС-да (обязательное медицинское страхование) директордин заместитель яз, РД-дин эменнидин министр яз, Правительстводин Председателдин заместитель яз.

– Бубади куьн клевивилер гваз тербияламишнайни?

– Чна диде-бубадиз гзаф гуььрмет ийидай. Чаз кичледай абур чи крарал рази тежез, чна абурун кефи хаз. Бубадин гаф чаз къанун тир. Эгер чна чун дуьз тухун тавуртла ва я бубадиз чи са амал бегенмиш тахъайтла, адаз чахъ галаз къал алаз рахун герек тушир, чаз адан са килигун бес жедай. Заз чиз, а вахтара вири гъа чун хъиз тербияламишзавай.

– Квехъ агалкъунар хъайила, мисал яз клелунра, бубади куь тарифар ийидайни, куьн гъевесламишдайни?

– Гъелбетда. Дах клевивилер гвайди ва жавабдар кас тир, амма чна, гъар са веледди, ам чи къайгъуда авайди

гъиссзавай. Чи гъалибвилерни агал-къунар диде-бубади къейддай.

– Эгер диде-бубадикай гаф кват-натла, куь бахди гъина кваллахзавай?

– Бахди виридалайни важиблу пешедай кваллахзавай – квалин кеспидал машгъул тир (хъверзава). Чун патал ам тек са къул хуьзвай дишегъли тушир. Адалай адетдин югъ сувариз ва бедбахтвал регъятдиз гъялиз жедай са куьлуь месэладиз элкъуьриз алакьдай. Регъимлу, хъсан гафаралди ада квалеле шад ва къулай гъава твадай, хизандин гъар са югъ экуь ва чими ийиз алахъдай.

И «пешедин» четинвал анжах жувакай диде хъайила къатлузва.

– Хизандал хкъвен...

– Чун къуд аял авай: къве гадани къве руш. Чехи стха духтур я, зун – финансист, вах – судья, гъвечли стха – карчи. Виридахъ хсуси хизанар, аялар ава.

– Куьн Махачкъалада члехи хъана. Куь диде-бубади гъвечли ватандихъ галаз алакъа хуьзвайни?

– Гъелбетда. Гъар йисуз, гатун муьгълетар хъайила, чун Табасаран райондин Ханаг хуьруьз рахкурдай. Ина чи члехи бубани баде авай. ИкI чаз мукъва-къилияр, чIал, адетар чир жезвай.

– ЧIал квез чир хъанайни?

– Эхъ, амма хуьруьз хъфеналди ваъ (хъверзава). Чкадин аялриз чпиз урус чIал чириз кланзавай. Гъавилий чун абурун муаллимар жедай. Са къадар вахт алатайла, заз хайи чIал чир хъана ва исятда зун регъятдиз жуван чIалал рахазва.

– Куь аялриз чизвани хайи чIал?

– Алахънай. Дуьз лагъайтIа, алай девирда им са акъван регъят кар туш. Амма умуд атланвач (хъуьрезва), заз жуван веледар хайи чIалал рахана кланзава.

– *Куь аялрикай лагъанайтла хъсан тир.*

– Заз кьве руш ава. Чехида экономиствал хкягъна. Гъвечиди гележегдин духтур я, ада ДГМУ-дин лечебный факультетдин 4 лагъай курсуна клелзава.

– *Куьнени веледар клевивилер гваз тербияламишнайнни?*

– Заз чиз, за исятдани гъа гъакI да-вамарзава.

– *Чехи рушни?*

– Чехиди генани.

– *Вучиз?*

– Вучиз лагъайтла, хизанда чехи аялди вич тежриба авай, уьмуьрдин писни-хъсан чизвай касдай къада. Адаз вичивай регъятдиз вири четин месэлаяр гъялиз алакьдайди хъиз жеда. Амма чаз, са къадар уьмуьр тухванвайбуруз, икI туширди чизва хьи. За адаз дуьз рехъ къалурзава, меслятар гузва.

Чун гъарма сад са девирдин инсанар я. Гаф затлариз чун гъар жуьре килигзава. Амма вахтар фирдавай аялар диде-буба гъахъ тирдан гъавурда гъатзава.

– *Куь клвалахдикай. Куьне и фонд арадал атай йикъалай ина клвалахзава. Им квез куь чка жагъана лагъай чал яни?*

– Эхъ, зи бахтунни гъана, заз ина клвалах хъана. Зун гъасятда гъавурда акъунай, им зи чка тирди. За эвелдай педагогвилин образование къачунай, школадиз фидай яш тамам тахъанвай аялрихъ галаз клвалахда лагъана фикирнай. Амма клелунар куьтягъдай къиляй зун и клвалах зиди туширдан гъавурда акъуна. Эгер зи вилик рак ачухзаватла – ада гъикъван хъсан чкадиз тухуз хъайитлани – за аниз кам къачудач, зи рикIи им ви рехъ я лугъудалди. Бязи инсанри фикирзава: «Им зи чка туш, амма, эгер и клвалах дебда аватла, эгер къазанжи артух гузватла, вучиз

кIвалахдач къван». Зун маса къайдада вердишарна.

Фондуниз атайла зун гъавурда акъуна, и клвалах гъа заз кландай хъгинди я. Чи клвалах республикадин агъалийриз къуллугъ авун я. Зун гъасятда клвалахда гъатна, яни жуван везифаяр тадиз къатлунна. Идалайни гъейри, за клвалахзавай чкада лап хъсан пешекарар авай, абуру зун фад гъавурда тунай. Гъелбетда, за финансин факультетни акъалтларна, идакайни еке куьмек хъана. Ингъе къанни цIуд йисалай гзаф я за фондунуна клвалахиз. Зун иниз къени еке гъевесдивди къвезва. Заз са ашкъинни авачиз клвалахал физвай инсанар язух къвезва. Им пара четин кар я, заз чиз.

– *Аквадай гъаларай куьн ахътин инсанрик акатзава хьи, гъатта муьгълетрин йикъаризни клвалахал къвез гъазур.*

– Мумкин я! Белки зи клвалахдин юлдашрин хъсанвиляйни ятла?! Зун бахтлу кас я! КIвалахдилай гуьгъуьниз зун клвализни гъа гъакI еке гъевесдивди хъфизва, жуван хизандин патав. Бес зи клвал – зи къеле, зи даях я эхир. За Аллагъдивай жуван багърийриз яргъи уьмуьр ва сагъламвал тIалабзава.

*Суьгъбет авурди
Руслан Бакидов я*

Асият
Мегъамедова

Асият тIвар алай Фемида

Дуьз лагъайтIла, заз редакциядай «Хунзах райондин судъадиз зенг ая» лагъайла, зи метIер зурзанай. Бес судья – им са маса дуьньяда авай инсан хъиз я эхир. Мантия, кIута, «кIарагъ, суд физва». Заз жуван уьмуьрда ихътин кIар анжах тахсиркарвилерин сериалрай акунвай. Ахна зав Асият Камилъевнадин телефондин нумра вувана. Зенг авуна, ада жаваб гана: «КичIе жемир, я руш, – лагъана ада хъуьтуьл сесиналди, на лугъуду чун чаз чиз са шумуд йисар я. – За шишарни кхъизва, шикиларни чIугвазва. Гъавилъй ихтилат марагълуди жеда».

За дериндай ял акъадарна. Гъа икI, зи журналиствилин уьмуьрда и чIавалди тахъай хътин сугъбет кIиле фена.

Асият Мегъамедова 1979 – йисуз Махачкъалада дидедиз хъана. Буба – врач, диде – экономист. Хизанда къуд руш чIехи жезвай. Адан гафарай, диде-бубади чIехи дикъет образованидиз гузвай. Амма, виридалайни итижлуди яратмишунар тир.

Сифтегъан классра кIелдайла, школадин сад лагъай мертебада Пинонерин кIвал авай. Гъа ина «Ватан» тIвар алай ансамблди вичин рехъ башламишнай. Асият Камилъевнади дамахдивди вич и ансамблдин ветеран я лугъузва: «Завай жуван уьмуьр яратмишунар, макъам, халкъдин милли къуьлер галачиз фикирдиз гъиз жезвач», – хиве къазва ада.

«Ватан» ансамблди гъвечIи чIава-лай ам татугайвилерихъ, четинвилерихъ галаз вердишарна – гастролар, зегъмет, тIвар-ван авай ксарихъ галаз гуьруьшар. 1989– йисуз Москвада ВДНХ-да Асиятаз космонавт Муса Манароваз цуьквер гудай мумкинвал хъана. Им Муса Манарова сад лагъай сеферда лув гайи вахт тир. Фикирзавани? Дагъустандай тир руш, цуькверин кIунчI, космонавт. «Сегънеди заз инсанар килигуникай кичIе тежез чирна, – лугъузва ада. – Гуьгъуьнлай суд кIиле фидайлани зак кичI квачир».

Бубадиз руша ихтиярар хуьдай рекъай кIвалахна кланзавай. Асият

Камилъевнади адан мурад кIилиз акъудна. Ам ДГУ-дин юридический факультетдик экечIна. «Аллагъдиз шукур, садрани за и патахъай гъайиф чIугунач», – лугъузва ада.

Университетдилай гуьгъуьниз, саки ю йисуз, ада Махачкъаладин Советский райондин судда судъадин куьмекчи яз кIвалахна. Им адаз уьмуьрдин лап хъсан тежриба хъана: чарар, инсанар, накъвар, хъилер, кичIерар гунар, меслят хъунар.

2016 – йисуз адан уьмуьрда кIилин кар хъана – Россиядин Президентдин Указдалди ам Хунзах райондин суддин судья яз тайинарна. И кар адан хайи йикъал ацатIна. Вичин вири уьмуьрда вил алай савкъват адахъ агакъна.

За адавай хабар къуна: «15 йиса авайла, куьне фикирнайни, уьмуьр икI жеда лагъана?»

Ада са кIусни лавгъавал гвачиз жаваб гана: «15 йиса авайла, зи фатгъум-къатIун чIехидан хъиз хъанвай. Захъ жувалай гъвечIи пуд вах авай. Диде-буба кIвалахал жезвай, за кIвалин дерди-бала ийизвай, хуьрек гъазурзавай, вахариз тарсарай куьмекар гузвай. Гъавилъй заз якъин тир – закай жув-жувахъ агъунвай инсан жеда. Судья ва я прокурор – къайгъу авач. Анжах са вуч ятIани гъиле ихтиярар авай, гъукум гвай пеше».

Килиг садра, 15 йиса авайла ада кӀвал бажармишзавай. Им, заз чиз, дипломрилайни важиблу я.

«Сифте сеферда суд фидайла, зак гзаф къалабулух акатна, – лугъузва Асият Камильевнади. – Фикирдиз гъизвани? Цуд йис судда аваз, вири чизва, виридакай хабар ава. Амма гила жуван «чка», жуван кресло – ам заланди я. Яраб залай алакьдатла? Гъахъвал хуъз жедатла?» Мад сегъне-ди хвена. «Ватан» ансамблди жуван кичӀ къалур тийиз вердишарнай. Къуъл ийизвани – хъвер ая. Жаза гунин процесс тухузвани – хъвер ая. Амма рикӀин къеняй кичӀе я. Им, заз чиз, судьядин кар алай хесет я – кичӀ тахъун ваъ, адалай кам ягъун, ам жу-ваз муьтлуьгъарун.

За адавай вичин тежрибада хъйи алапатдин вакъиадикай лугъун тӀалабна. За фикирзавай, исятда ада садан къиникъ ва я са чӀехи чуьнуьхуникай ахъайда. Ада: «Цегъерикай!». Зи гъилий телефон ават тавуна къакъатна.

«Къевезва зи патав Гочатлдай са яшлу итим, – лугъузва ада, са гужуналди хъвер къаз. – Чин чӀурнава, лап булутри къунвай цав хъиз. Къуншидин цегъери, – лугъузва ада, – зи машмашрин къелемар тӀуьна. Садни амачиз. Зун бегъер амачиз амукъна.

Квез кландатла, за са цегъ къуна суддиз гъида, зи гафар субут авун патал».

Асият Камильевнади и кар лазим авачирди лагъана, мад куьне фикирдиз гъваш: суддин зал, герб, Фемида, иштиракчийр ва крчар алай цегъ. Къелемар тӀуьрбур къуншидин цегъер тирди тестикъардай са шагъидни, са карни жагъанач.

«Арзачи гъалиб хъаначир. Ам акъван бахтлу яз хъфенай хъи, вучиз лагъайтла, чаз виридаз тухдалди хъуьруьнар хъанай. Хъвер авай чкада хъилез чка жагъидач».

Заз дишегълидинни итимдин арада авай тафават чириз кланзавай. Дишегъли-судья вири крар итимдин ихтиярда авай дагълух чкайра гьикӀ къабулзаватла? Асият Камильевнади тӀарам ва тамам жаваб гана: «За садазни са карни тестикъарзавач. За итимрихъ галаз гъуьжетзавач. Исятда итимарни папар сад я. Дишегъли я лагъана, адаз са клусни хъуьтуьвлер авач. Чун фадлай «зайифбур» яз амач». Инал ам гъахъни я. Вучиз лагъайтла, адаз вичиз гъуьрмет вичин кӀвалахди гъана кланзава, вич зайиф дишегъли я лагъана ваъ. Ада мукъвал-мукъвал инсанар меслятарзава: «Гафунни сагъарда. За хъелзавайбур меслятариз алахъзава ва

завай и кар женни ийизва. Дагълара им генани важиблук кар я – хъилер несилралди давам хъун мумкин я».

За эвелдай жувавай гуз тахъай суал гана: «Асият Камильевна, куьн шехъай вахтар хъанани? Мисал яз, инсанар пара язух атайла? Ам киснавай. Ахпа секин сесиналди лагъана. «Гьелбетда, шехъава. Тахсиркар-риз жаза гудайла. Аялар азарлу тир-ди чир хъайила, къуьзубур текдиз амуьбайла, куьмек авачирбур акур-ла, накъвар чеб-чпелай авахъда. Ихтилатриз яб гузва ва накъвар авахъ-зава».

Гьелбетда, ам залда клевиш шехъавач, ада садазни таквадайвал накъвар михъава. Ахпа къарар акъудзава. «Ида гъахъ патал къарар къабулиз са манийвални гузвач, – лугъузва ада. – Ида гъахъ жагъуриз, ам акваз куьмекзава».

Гьелбетда, за адавай хизандикайни хабар къуна. Бес ам дишегъли я эхир. ГъикI агакъзава къвалин дерди-бала ийиз? Ада лагъайвал, хизанди адаз пара куьмекар гузва. Анжах хуьрекар гъазуриз ва михъивилер ийиз адаз вичиз пара хуш я: «Заз гъар жуьре тлуьнар гъазуриз, ширинлухар чраз пара къанда. Къвале михъивилер ийидайла, къили ял язава.

Мадни заз судьядин алуькун-хтлуьнун марагълу тир, бес адаз дресскод ава къван. «Къайда хвена алуькIна къанда, хкатна аквадайвал ваъ, – рази жезва ам. Уьмуьр фирдавай вуна и кар лазим тирвилай ваъ, жувазни гъакI бегенмиш тирвилай ийизва. Яшар хъунивай парталар жуваз къулай жадайвал, къати рангар квачирбур хкъагъда. Тик дабанарни туп квачир туфлийриз элкъведа». За къунширикайни суал гана: куьне къуншияр квевай яргъа къазвани?

– Къвалах гъамиша амуьдач, жаваб гана ада. – Регъимлу рафтарвилер – им гъамиша амуьдай затI я. Инанмиш я, са къуншини завай яргъа туш, жувалай алакъдай куьмек за къуншидизни гузва, тийижир касдизни. Инсанрин бахтлу вилер акун – им зун патал виридалайни хъсан чухсагъул я.

Эхиримжи къве суал. Сад лагъайди: Дагъустанда судья яз са йисуз къванни амуьбун патал къилихдик гъихътин пуд хесет хъана къанда? «Сабур, гафунал клевиш акъвазун ва, гьелбетда, интеллект», – жаваб гана ада.

Муькуь суал: эгер адавай Хунзах район патал хъуси къанун къабулиз жадайтIа, гъихътин къанун къабул-дай? Ада са декъикъада фикирна, ахпа фурс гвачиз лагъана:

*Уьмуьр Фемидадив алакъалу авурла,
Зун ихътин къарафдал атана:
И дуньядал яшаммиш хъухъ,
Хъсан крар ийиз артух!*

Асият Камильевнади и цларар яргъалди фейи суьгъбетдин эхирдай лагъанай. Гъа и цларара ам вич ава. Судья, къанунрин далдадик экечлиз жадай. Судья, масад гъисаб авачиз къекъвейтIани жадай. Амма и судьяди маса рехъ хкъагъна, регъимлу-вилин рехъ. Суд, гъахъ лагъайла, чи фикирдиз гъасятда къайи, мармардин, вилер кутлуннавай статуя къведа. КилигайтIа, ам чимидини жада. Мантия алай, вичин телефонда шиирар авай, пуд лагъай заседанидай галатна экъечIнавай. Мадни, ам инанмиш я: регъимлувал, хъсанвал – им зайифвал туш, им къуват я. Заз чиз, им заз ван хъайибурукай виридалайни хъсан къанун я.

*Зун зи гъиле авай Асият Камильев-
надин гафарай ацланвай блокнотдиз
килиззавай. За фикирзавай: дугъ-
риданни заз и гуьруьшдихъай кичIе
тир. Клеви къилихрин, атлуьгъай су-
дья фикирда аваз фейи заз адетдин
дишегъли акунай. Вичин агъвалатар
гъай, цIегъер, машмашдин къелемрин
багъ авай. Иифериз кхъизвай шишар
авай. Адахъ галаз суьгъбет авурла, зун
гъавурда акъуна: гъахъвал – им къута
клевиш гъалчун туш. Им явашидиз, ин-
санвилелди, дунья са тIимил къван
регъимлу ийиз алахъун я.*

Саният Эмирова

Светлана
Зайковская

Кланивилини къанни вад йис...

*Чи макандин къисмет гъа ихътинди я: ам хаталуни я, вагъшини, урус-
риз ам сирлу я, амма са шумуд виши йисар я чи макан вичелди члугвазвай
центрадиз элкъвенва.*

*Эгер алатай уьмуьр авайтла, Светлана Анатольевна ана гзаф сесерин,
гзаф чинар авай, саданни къыл акъат тавунвай и дуьнья ачухарзавай
шаир-романтик хъун мумкин тир... Са мус ятлани ам Россиядин а къи-
ляй иниз атанай, Дагъустандин Дишегъли хъун патал.*

*Таниш хъухъ: педагог, Махачкъаладин 35 – нумрадин гимназиядин ди-
ректордин заместитель, волонтер... ва гъакъни – чи Светочка!*

– *Куь дагъларин улъкведихъ галаз
гъикъ таниш хъанай?*

– Зунгъуьлуьз фенава Приморский крайдай Вили Гакваридиз – Цумада райондин дагъдин са хуьруьз – куьч хъана. Захъ педагогвилини образование ава. Завай квалалах галачиз жуван уьмуьр фикирдиз гъиз жедач. Гъавилий, 2000-йисан гатуз, яшамеш жез Махачкъаладин Ленинкентдиз атана. Гъа ина 35-нумрадин гимназия ва адан директор, акъалтлай хъсан инсан ва тежрибалу муаллим Чакар Межидовна ава. Адахъ галаз хъайи гуьруьшда за жуваз и коллективдин са бицли пай жез кланзавайди лагъанай. Амма чкаяр авачир. Перишан хъана хъфидайла, за зун Приморский крайдин «Йисан муаллим» конкурсдин гъалибчи хъайиди лагъанай. Чакар Межидовнади заз жаваб ганай: «За вуч-ятлани жагъурда, анжах хъфимир!» Гъа и йикъалай Дагъустанда зи педагогвилини квалалах гатлуннай.

– *Вердиш жез четин тирни?*

– Са четинвални хъаначир. Жегъилвили куьмекна... Фагъумайла: тийижир члал, цлийи инсанар... Амма зун квалалахал акъвазна. Зун мукъварив гвай вири бадейризни члехи бубайриз клан хъанвай. Белки зи риклин ачухвилай тир жеде. Идалайни гъейри, зун шад инсан я.

– *Дагъустанда адетри пара чка къазва. Къез виридалайни куь тагъсирнай?*

– Гъелбетда, жумартвили, сада садаз куьмек гуни, сабурлувили. Ина амай эхиримжи затни ваз гуда. Заз Дагъустанда мукъва-къилияр авачир, амма зи гъилик клелзавай аялрин диде-бубаяр заз виридалайни мукъвабур хъанай. Уьмуьрда хъсан крар хъайилани, бедбахтивилер хъайилани абур зи патав гвай. Дагъустанвияр хътин инсанар мад гъич санани авач. Заз абур риклин сидкъидай клан хъана. Эхъ, къе акъ хъанва хъи, иллаки ковиддилай гуьгъуьниз, чун мукъвал-мукъвал акъвазач, амма гъар са гуьруьш

чимиди ва вил алайди жезва. Заз чиз, исятдани – жегъил несилдихъ галаз четинвилер ацалтзаватлани – дагъустанвийрин инсанвилехъ ва намусдихъ къадар авач.

– *Куьн неинки муаллим хъиз, гъакл-ни регъимлувилин гъерекатрик квай кас хъизни чизва...*

– Къанни вад йис вилик Чакар Межидовнади заз Дагъустанда Къуьзуьбурун къвал авайдакай лагъанай. Зи ярар-дустар гъеле агъаначир. Ам ава ва зун и чкадихъ галаз саки 25 йисуз сих алакъада ава. Йиса къведра зун аниз физва: 1-октябрдиз (Яшлубурун югъ) ва Гъалибвилин юкъуз. За, аялри ва абурун диде-бубайри ана авай яшлу ксариз савкъатар ва концертдин нумраяр гъазурзава. Эгер зун вахтунда акъат тавуртла, абуру хабар къазва: «Чи Светочка гъина ава? Аялар атанач хъи».

Заз жуван къвалахдикай виридаз чириз къандачир. Ара-бир заз лугъудай: «Шегъерда 50 школа ава, вучиз гъамиша куьн физва?» За жаваб гу-

дай: «Заз куьн гъавурда тваз четин я. Им зи риклин эмир я. Мад маса гаф жагъизвач». Къенин юкъуз мергъематлувилин краа иштиракиз къанзавайбурун къадар артух жезва. Хъсан я, эгер им рикляй къвезвай кар ятла, гъакл шикалар ягъун паталди ваъ.

Шад жедай кар ам хъи я, зи ученикри, чеб члехи хъайилани, чи умуми кар рикледай алудзавач. Риклел алама, пандемиядин вахтунда яшлубурун къвал агалнавай. Са юкъуз заз соцсетдай акуна хъи, хемис йикъариз иниз афарар ва пирогар гъизва. Шикилрай заз а пакетрал «Лавина вкуса» туьквендин логотип алаз акунай. Им зи ученикдин туьквен тир. Гъа вахтунда зун гъавурда акъуна, зи алахъунар гъавая фенач.

– *Куьне гъаклни Махачкъаладин 5 лагъай нумрадин Интернатдихъ галазни алакъаяр хуьзва. Куь гуьруьшар гъикл киле физва?*

– Имани Чакар Межидовнадин меслятдалди хъайи гуьруьш тир.

Сад лагъай июндизни Цийи йисуз чна ина авай аялрал къил члугвазва. Абур чун атунал гъикъван шад ятла, дугъун герек авач, заз чиз. И кардани зи классда авай аялрин диде-бубайри пара куьмекар гузва. Абур чебни и йикъарал вил алаз акъвазва. Са дидеди, вич вад лагъай аял хана декретдин отпусада авайла, вичин гъилералди игрушкаяр храдай вахт жагъурна. Ихътин крар акурла, яшамииш жедай ашкъи къвезва.

– Чи суьгъбетдин арада са шумуд сеферда пандемиядикай гаф кватна. Ленинкентда и вахт гъикъ акъатна?

– Регъят тушир. Вири посёлок акъваз хъанвай. Ленинкентда члехи пай инсанар алишверишдик ква, идалди абуру хизан хуьзва. Зи ученикрин диде-бубайризни базардал экъечлдай мумкинвал авачир, онлайн-туьквенар виридаз авачир. Чаз – муаллимриз ва я маса гъукуматдин къуллугърал алайбуруз – гъа виликдай хъиз мажиб гузвай. Гъавилай чаз акъван четин хъаначир.

Са сеферда зи къвалахдин юлдашди завучдиз дугъузва: «Чи ученикдин дидеди зенгер къазвач!» За лагъана: «Гъасятда куьмекна къанда, белки ам четин гъалда ава жеди, белки аялриз гудай тлуьн авач жеди. Хизан къалинди я». Няниз чна виридан куьмекдалди са хейлин затлар къачуна: як, емишар, майваяр. Чна неинки са адаз, гъакъли патарив гвай яшлу ксариз, гъвечли аялар авай хизанриз недай суьрсет тухванай. Гъикъван акурнай хъи чаз чухсагъулдин накъвар.

– Алай вахтунда аялриз къелиз къламач дугъузва. Пешекар хъуниз килигна, квез гъикъ акъваз и кар?

– Келун – им вири я! Чи девирда аялар, дугъриданни, къетленбур я. Диде-бубайри аялар чпелай алатрай лагъана абурув телефон вугузва. Зегъмет члугваз садазни къламач. Муаллимриз гуьмбет эцигна къанзава.

Вучиз лагъайтла, классда ахътин аялар жезва хъи, чпиз къилдин муаллим герек тир. Гъар садав рахадай члал жагъурна къанзава.

Къе чи школадиз лап хъсан пешекарар атунал зун шад я. Чи школада насигъатчивал кардик ква, яни жегъил муаллим тежриба авай муаллимдин гуьзчивилик къутазва ва адаз куьмек гузва.

– Акъадай гъаларай, квез нихъ галаз къвалахдатла ва нивай къвалахиз жедатла, гъасятда чир жезва. Аялрин диде-бубайрикай вуч дугъуз жеда?

– Яб гузни чир хъана къанда, ван къвезни. Икъл тахъайтла, чи пешеда виже къведач. Гуьькуьмариз алахъна къандач.

Гъар жуьре вакъиаяр жезва. Амма, гъихътин хци месэла хъайитлани, ацукъна суьгъбетар тухвана къанда. Чинай чиниз.

– Эхирикъи суал. Дагъустанда тухвай уьмуьрди квез квелди ва гъикъ куьмек гана?

– Дуьньяда гъич санани заз мад ихътин къулайвилер авай макан жагъидачир. Фикирдиз гъизвани: ваз са хъсан кар ийиз къанзава, ваз ви тереф хуьдай – гъам гафуналди, гъам краралди – ксар герек жезва. Ина ибур вири ава! Ина заз жуван тла-лабун дугъун бес я, тадиз жаваб гуда: «Хъурай, Светлана Анатольевна, чна куьмекда!» За квехъ галаз ихтилатзава ва вилериз нагъв хъиткъинзава. Вучиз лагъайтла, зун чи берекаглу чилелай, чарадакай хабар къадай, виклгъ халкъдила а къадар рази я хъи, гъатта жуван гъиссер хуьз жезвач. Маса жуьреда за жуван уьмуьр гъич фикирдизни гъизвач. Къисметди зун иниз гъавая гъанач. Им зи чка я.

Суьгъбет авурди: Аида Бабаева

Илья БЕРЕЗИН

Сюльтанета

Илья Николаевич Березин (1818–1896) Къазандин ва Санкт-Петербургдин университетра кIвалах авур, туьркерин ва персерин культура, тарих, археология чирай, туьрк чIалай тарсар гайи Россиядин востоковед, профессор я. Ада 1842 лагъай йисалай 1845 лагъай йисалди Мукъвал ва Юкъван Рагъэкъечдай патан, Кавказдин уьлквейра сиягъатар авуна. Дагъустанда авай чIавуз адаз А. Дюмади «Sultanetta» роман бахш авур (яз ам А. Бестужев-Марлинскийдин, кIелдайбурун арада пара машгъур хъанвай «Аммалат-бег» повестдин бинедаллаз кхъенвайди тир) авар хандин машгъур руш Сюльтанетадиз муьгъман жез кIан хъана.

Чна Березинан «Дагъустандиз ва Закавказьедиз сиягъат» тIвар алай ктабдай къачунвай аданни Сюльтанетадин гуьруьшдикай ихтилат физвай чIук гузва. Сиягъатчидиз и дишегъли шамхал Абу-Муслима, Сюльтанетадикай чара хъана, цIийи жегъил паб вахчунвай девирда акуна. «Шамхалрини», гъатта вири девиррин ва миллетрин жергедин итимрини, папан гуьрчегвал ва жегъилвал квахъайла, ам къерех авуна, жегъил паб вахчуда.

«... Гъеле Агъа къеледа амаз заз Шамхалдин квалер акваз кланзавай, амма иеси кайвани масаниз фенваз, зи кар гъар юкъуз пакадал аватзавай. Завай квалериз а дишегъли авачизни килигиз жедай, амма заз адан имаратар акваз клан тушир, заз Шамхалдин паб вич акваз кланзавайди тир. Ина мягътел жедай са карни авач, шамхалдин папан твар Сюльтанет тирди ва ам «Аммалат-Бек» повестдин килин игит тирди чизвай гъар сад зи гъавурда акъада.

А гыкая келайдаз – ам кел тавур кас аматла? – Аммалатакай къанлу къачагъ хъайиди, Сюльтанет вичин гъуьлуь чара авуна, Тархуда авай шамхалдин квалер килди яшамиш жезвайди чир жеда. Гъавиляй заз генани и агъвалат марагълу тир ва заз Сюльтанет акваз клан хъунихъ ихтин себеб авай.

Амма къасухдай хъиз, Сюльтанет дагъдин са хуьруьз, вичин са мукъва бег къенваз, гъаниз хъфенваз хъана. Ва ам зун пака инай хъфида лугъудай юкъуз хтана. За гъасятда жуван

ниятдикай хандин папаз хабар гун патал адан мукъув дилмеж (таржумачи) ракъурна: гуя заз хандин квалериз тамашиз ва хандин папахъ галаз гуьруьшмиш жедай ихтияр къачуз кланзава.

Сюльтанета сифте разивал гана, ахпа адан фикир дегис хъана, вичин кбил тлазва лагъана, мугъман къабулиз клан хъанач. Виридаз чизвай кар я, гавурар гафунал кевибур я, за такабур хандин папал и гафар агакъарна: зун ам сагъ жедалди амукъда, хъфидач. И гафари адаз таъсир авуна жеди, эхир Сюльтанет мугъман къабулунал рази хъана.

Югъ серинди тир, рагъ циферик чуьнуьх хъанвай, ара физ марфадин стлаларни акатзавай, амма зун, дилмежни галаз, са куьнивайни акъвазариз жедачир. Балкландал акъахна, зун Тархудиз хкаж хъана, шамхалдин квалерин вилик акъатна. Балкланрилай эвична, чун, илифар авунал вил алаз, къуд патаз килигзавай.

Шамхалдин квал Тархудин вини кбиле авай, вични чкадин адетрив

Таркида авай шамхалдин квал

къан тийидай жуьреда эцигнавайди тир: ам ягъай къванерикай эцигнавай, шуьш туна, сад садав къадайвал тунвай дакларар квай, туьклевей чин пад авай, вилик къавахар квай, Европадин квалериз ухшар авай дарамат тир. Са квалихъ айван галай. Чехи варарин вили душтагъ – чиле атланвай дерин фур – квай: аниз епина аваз тахсиркарар авудзавай. Мусурманрин гьукумдин девирда жазаяр инсаф авачирбур тир: вилер акъудун ва маса жазаяр ина адет тир.

Вилик квай гъаятда, чехи ва гъвечли варарин арадал къуд пиплен, винелни къав члугунвай цин фунтал алай; фунталдин патав чехи, къулу къван алай: им шамхалдин тахт тир, инал ада вичин гъилик квай раятрин суд-дуван ийидай, гьукумдин маса месэлар гъялдай.

Къвед лагъай гъаятда чапла патухъай къуд пиплен квал авай, анани фунтал авай. И квалин къетленвал адакай ибарат тир хъи, ина шамхалди Тархуниз атай Император I-Петр къабулнай. Гила и квал гъакл ичлиз авай, цлар гумадик ртланвай, дакларар агалнавай, ракларал куьлег алай, амма инсанринни вахтунин рикел Зурбади аламазмай!

Ингъе чун, эхирни, пуд лагъай ракларив, Сюльтанетан квалин ракларив акъвазнава ва чун кваллиз кам вегъез гъазур хъанва, таржумачиди лагъай «Хазир му?» – гъазур яни? – гафариз «тохта» – акъваз! – лагъай жавабдин ван акъатна. Чара хъанач, за сабур авун лазим тир, шамхалдин папан квал къайдадиз гъизвай жеди. И мукъвара мугъмандай хтанвай шамхалдин папан квалеле чара уьлкведай атанвай мугъман къабулиз жедай къван лазим сиришта авачир жеди.

Са тлимил вахтни алатнач, ингъе зун шамхалдин папан квалеле авай. Тек са даklar аваз, бегъем экв авачир квалеле, ина адет тирвал хъуьцуьганрал къве кас ацукънавай. Даклардин

патав гвай пипле кесибдаказ алуclнавай са куьзуь дишегъли ацукънавай, аквадай гъаларай, гъилибан дишегъли, а патал алай кваллиз физвай ракларин патав, сериндик, Тархудин сагъиб, Аммалат-бег вичихъ а къадар цлигел хъайи, машгъур Сюльтанет ацукънавай.

За икрам авуниз Сюльтанет къезилдиз къарагъна, вичини, сив ипекдин хилелди клевна, заз икрам авуна. Адан килел къелечл парчадин, адан алухар ва буй клевирзавай еке шал алай, амма адал ипекдин валчагъни шалвар алайди, адан буй гыхътин гуьзел хъайитлани пехил ийидай къван члагайди ва шумалди тирди за къатланай.

За кыл виниз авурла, Сюльтанетан къулухъ галай даklarдай заз дагъвийрин клалубриз хас тирвал гуьрчегди тир рушан таза чин акуна: заз шамхалдин паб акваз гьикъван клан тиртла, гъакл урус гавур акваз клан хъайи жегъил руша даklarдай кваллиз са вил янавай.

За къуд пата вил экъуьрна, квал шамхалдин папаз кутуг тавур жуьреда кесибди, романдин игит дишегълидикай рахайтла – гъатта айиб къведай жуьреда усалди тир. Чилик гамар квай, цларал екебур тушир са шумуд килигдай гуьзгуь ва лезгийрин гъвечли гапурни шуьшка алай – мад са затлни!

Заз стулдал ацукъун теклифна. Зун ацукъна ва дилмеждин куьмекдалди ихтилатдив гатлунна: къумукъ члал зайифдиз чизвайвиляй за Сюльтанетахъ галаз адан хайи члалал рахадай жуьрэт авунач. За сифтедилай жуван хивез еке таб къачуна: зун икл, чинин клевивал авуна, мугъмандиз атунин себеб жагъуриз алахънавай. За зи ата-бубаяр татаррикай я лагъана, дилмажди зун татардин хва я лагъана, таб генани «члагаур хъувуна».

Амма и делилдикай хийир хъанач: Сюльтанетаз зи бубаяр вужар ятла, идакай са къайгъуни авачир.

За маса делилдалди адан фикир желб ийиз алахъна: за жув Рагъэкъечлдай патара сиягъатра жедай сиягъатчи я лагъана, амма ихътин зурба тIвар-цIизни Сюльтанета са акъван къимет ганач.

«И дишегълидиз уьмуьрди са тIе-амни гузвай хътин туш ва я адан рикIе са гъихътин ятлани хажалат ава» – фикирна, за ихтилат къенин йикъан, Сюльтанетан вичин шадвал авачир гъаларал хъивегъна. Сюльтанет зи гафунал рази хъана, ида зазни викIегъвал гана:

– Заз чидайвал, квез ина лап су-гъул я. Куь дакIардай, дуьз я, гъуьл аквазва, суьгъурдин шикил я. Амма патав гвай шегъер, инсанар!...

– Эхъ, гила заз дарих я. Виликдай, Агъа къеледа комендантдин паб авай чIавуз, за адахъ галаз санал рикI ала-дариз вахтар акъуддай: гъуьлуьн къе-рехриз фидай, дагъда сейр ийидай, вахт акваз-такваз акъатдай.

Са тIимил арадилаь зун хъфиз кIвачин хъана.

Рагъэкъечлдай патан дишегълий-рин гуьрчегвиликай за сиягъатчий-ри анра дишегълидин жегъилвал-ни гуьрчегвал фад квахъда лугъуз кхъенвай ктабар кIелайди тир, амма зун и гафарин чIалахъ жедачир, гила за хиве къан: сиягъатчийр гъахъ тир къван. Сюльтанетан зо йис къван тир, амма гъариб чинай ам фад къуь-зуь хъанвайди аквазвай. Виликан адан гуьрчегвиликай лугъузвайбур шумал буйни чIулав, хци вилер тир! Инра адет тирвал, Сюльтанета чин лацу, рацIамар чIулав ийизвай, амма и карди ам жегъил яз къалурзавачир.

Гъелбетда, адан къилел атай кар-ди ам вахтундилаь фад къуьзуь хъу-нал гъана: Абу-Муслим, Сюльтанетан гъуьл ам къерех авуна, жегъил рушал эвленмиш хъана. Субайвили ва вичин гележегдикай фикирри Сюльтанетан сагъламвал къакъудзава. За икI ву-чиз лугъузва лагъайтIа, заз акурвал, Сюльтанет акъуллу ва савадлу ди-

шегъли тир, и патара им адет ятлани, ихътин дишегълидиз вичин къилел гъуьлуь паб вахчун хуш жедач.

Шамхалдин кIвалай хъфидай-ла, заз гъаятда Сюльтанетан аялар, пуд йиса авай хътин рушни ирид йиса авай хътин гада акуна: къвед-ни рикIиз чимибур ва чиркерай къа-цIанвайбур тир. Имни и патара адет-дин кар тир.

Тархуда вижеваз марф къвазвай, амма зун, Шаркъ патан дишегълий-рин шадвал авачир къисметрикай фикиррик акатна, тади квачиз элкъ-вена Агъа къеледиз хквезвай. Са чIа-вара за и месэладикай яргъи ва вилел накъвар гъидай шиир кхъида, анжах халисан Шаркъ патариз акъатуь зун.

Агъа къеледиз хтайла, Сюльтане-таз зун къабулиз вучиз кIанзавайди туширтIа, зун гъавурда тунай: рагъ-метлу шаир Полежаева, шамхалдин папаз мугъман хъайи чIавуз, адаз Ам-малат-беган муьгъуьббатдикай суал гана къван. «Муьгъуьббат» мусурман-рин яшайишда къадагъа авунвай гаф я эхир. Сюльтанетаз и кутуг тавур суалдикай хъел атана, анлай инихъ патарай атанвай мугъманар ада игъ-тият аваз къабулзава. Патан мугъ-манрикай адан рикI алайбур духту-рар я, урус са духтурди ам сагъарни хъувурди я. Са гафуналди лагъайтIа, алай вахтунда Сюльтанет субайдиз ва фурс гвачиз яшамиш жезва, вучиз лагъайтIа гъуьлуь ам патал са акъван харжийр ийизвач.

Зи рикIелай дилмеждивай Сюль-танетан кIвалин дакIардай а чаз акур иер руш вуж тир лагъана жузун алатнач. Заз чир хъайивал, ам Сюль-танетаз къуллугъзавай руш тир ва шамхалдин гъевчи стха адал ашукъ я. Амма Абу-Муслима ам вахчун къа-дагъа ийизва – руш девлет авайбурун хизандай туш.

(1850)

Борис БЕРГЕР

Дагъларин Мани

Зунни Тания Мун эвленмиш жез гъазур хъайила, чна Махачкъалада Загородная куьчедай багъни галай са бицци квал кирида къунай. Им шегъердин эхир къил тир. Мукъва-къилийрин куьмекдалди квал чаз ужужарнай. Гъаятда – яд. Цивин кузвай пич. Са квалин цлал чна «Корея» журналдай атланвай шикилар алкълурнай, гъа ина «Ким Ир Сенан пипл» инсталляция гъазурнавай.

...Шегъердин центрадиз яхдиз фин патал 40-50 декъикъа вахт акъатзавай. Я интернет, я мобильный телефонар, я компьютерар авачир. Авайди тек къве автобус тир – 9 лагъай нумрадинди ва мад са гъим ятлани.

И шегъерда зун эвленмиш хъана, гъа ина чаз рушни хъана. Гъадакай зи ихтилатни фида. Руш Алисадикай ва Ватан кведай башламиш жезватла, гъадакай. 1987-йисан 23-августдиз, им жуьмьа югъ тир, паб больницада къаткурна ва зун таза аял эхъурдай тиян къачуз фена. 23 манатда авай пластмассдин тияндин чкадал за 8 манатда авай чугундинди къачуна. Ик! за 18 манат къенят авуна ва идахъ ю путулка яру чехир къачуна: тиян чухъун ва куьрпедал вил алаз

акъвазнавай жуван нервияр чкадиз хкун патал. Заз куьмекдиз Максим Гребешков-Гольденберг – музыкант, композитор ва а вахтунда Махачкъалада авай «Поле Чудес» группадин регъбер атана.

Чугундин тиян гъаф члехиди ва заланди тир. Вири чехир компот цазвай члехи къапуниз ичлирдайвал хъана. Ам сиви-сивихъди ацлана. И арада заз мугъмандиз «Дагэнергодин» рагъметлу директордин рагъметлу хва Муслим Муслимов атана. Ада куьрпе дуьньядиз атуниз зун гъик! гъазур жезватла ахтармишзавай. Ам мягътел хъана.

– Куьне чехир гъик! цазва? – хабар къуна Муслима. Жаваб яз Макса, хъуьрена хъиз, чинидин члехи чашка аник кутуна, чехирдай ацлурна, Муслимал яргъи авуна. Мусик рази хъана.

Гъа ик! цлийи инсан дуьньядиз атунал вил алай чна веревирдзавай. Риклел алама, за а члавуз фикирзавай хъи, чна аялар анжах жуван къайгъуда авайвилай хазва. Абуруз уьмуьр гузва. И дердерив ацланвай дуьньядиз гъизва. Абуруз ажал галай уьмуьр гузва. Вучиз лагъайтла, чаз

гъакӀ кланзава. Вучиз лагъайтӀа, чаз са вуж ятӀани ва чунни са низ ятӀани клан хъана кланзава. Цийиз дуьнья-диз атанвай аялдиз вичин диде-буба къадарсуз клан жада. ГъвечӀиди чӀе-хидалай аслу я. Дуьнья гъакӀ туькӀуьр хъанва.

Вири и фикирар телефондин зен-гини къатӀна. Киш югъ тир. Башла-миш хъана. Зун тадиз больницадиз фена. Инал са къакъан буйдин авар-жув итим вичин папа хадалди вил алаз акъвазнавай. Зи папа адан папа-лай вилик хана. Дуьз лагъайтӀа, адаз кесарево авунай. Гъар ю декъикъа-дилай заз гъалдикай хабар гузвай. Медсестради лугъузвай: «Операция гатӀунзава». «Аял кхудзава». «Рад ал-чуд хъанва».

– Вуж я? – эхиз хъанач завай.

– Руш! Нефес къачуна! – шаддиз жаваб гана медсестради.

– Руш жедалди къван хъайитӀа хъсан я, – явашдиз лагъана патав гвай аваржув итимди. Адаз пуд руш авай. И арада дуьньяда са кас артух хъана. Закай буба хъана. Дуьнья де-гиш хъана ва тежер хътин манадив ацӀана.

Чна рушал, дуьнья алапатрив ва къуьрерив ацӀанвайди фикирда къу-на, Алиса тӀвар эцигна. РикӀел алама, Махачкъаладин загсдин къуллугъ-чидиз аялдиз къве фамилия гуз клан-завачир. Къве фамилия гун патал ди-де-буба машгъур инсанар хъун лазим я, лугъузвай ада.

– Чун жада машгъурбур! – гъарай-завай пиян ва бахтлу за, папаз зун икӀ акурла регъуь хъанай. Цийи уьмуьр гатӀунна.

Са вацра къене чаз аял мубарак ийиз са хейлин инсанар атанай. Им къутягъ тежер сувар тир. Са мус-ятӀа-ни за «Причал» кафедра пар ялдайди яз кӀвалахнай, гила адан директор-дин патай чаз продуктар ракъурна-вай. Чна суфра ачухна, мугъманар къабулиз гатӀунна. Мубарак ийиз атанай: Мегъамед Мегъамедов ва адан театрдин са пай, Намруд Басриев ва адан театрдин са пай, Путербротар,

Бройтманар, Бачинскийяр, Чейшвил-лияр, Муслимовар, Гъаруновар ва Ма-гатова, Жемалан тӀварунихъ галай училищеда авай дустар, гъатта Боря Гребенщиковни (Россияди ам иноа-гент яз малумарнава – редактордин примечание), ам вичин дестени га-лаз Махачкъалада авай ва гзафбурун рикӀел гилани аламуькӀай «Аквари-ум» концерт гуз гъазур жезвай.

Урус театрдин режиссер Леяно-вади ва адан гъуьл, гъа и театрдин актер Данилевича чаз аял эхъуьриз чирнай. Вири и инсанриз йисарилай за «Салам!» лугъузва, вучиз лагъай-тӀа, и къайдасуз дуьньяда вирида-лайни багъади – им мукъвабурухъ ва ярар-дустарихъ галаз руьгъдин мукъвавал я.

Алиса дуьньядиз атун чна са вацра къван чухъвенай ва чидакӀардин клане хъайи чӀехи мярекатдалди акъалтӀар-на – къунши гъаятда яшамиш жезвай Марина Матаева гъуьлуьз физвай ва «Лезгинка» ансамблди чпин алакьу-нар къалурзавай. Къуьлерни манияр галай зурба мярекат хъанай.

Са йисалай чаз зи имидин гада Игорь мугъман хъанай. Ам хъсан тежриба авай карчи тир. Махачкъа-ладин уьмуьр акур ада хабар къуна: «Куьн ина гъикъван чӀаваaldi амукъ-зава?»

– Алиса са тӀимил чӀехи жедалди, – мурмур авуна за.

– Школадиз фидалди? – хабар къу-на стхади.

Са къве вацралай чун Львовдиз куьч хъана ва цийи уьмуьр кутуна.

Львовдиз атайла Алисадин са йис тир, ам Украинадин ясли-бахчадиз фена, гуьгъуьнлай – мектебдиз. Ам хъсандиз украин чӀалал рахазвай, идалди къуьзуь бендерар мягътелар-завай. Абуру чӀулав чӀарар, шуькӀуь вилер авай руш чпин чӀалал рахада лагъана фикирзавачир. Алиса куьгъ-не Львовда путчаринни гкчп-рин вахтунда кланивилин гъавада чӀехи жезвай. 1995- йисуз чун зи диде-бу-бадин патав Германиядиз хъфе-на ва Алиса ина гимназиядиз фена.

Нетижада кье адаз хайи члал немс члал хъана, урус члалал ам рахазва, амма украин члалал анжах гъавурда гъатзава.

Пудкъад лагъай йисара полякрин алимри, психикадиз гузвай таъсирдиз килигайла, эмиграция са шумуд йисан концлагердихъ галаз барабар авунай. Гила зун гъавурда акъазва, абур гъахъ я. Эхъ – ялгъузвал, эхъ – члал, эхъ – чара алем, вилериз вердиш шикилар акъазвач ва сад хъиз накъвар арадал къевезва.

Зун Москвадиз фена. Гъана кваллахзавай – жуван чапхана эцигзавай. Зун Ленинграддин проспекта авай писателрин квалле яшамин жезвай, зав Андрей Георгиевич Битова вичин квал вуганвай. Чехи ва ачух квал тир, залай са мертебадин виняй Фазиль Искандер яшамин жезвай. Са мертебадин агъуз – Белла Ахмадулина. Квалин кваллав духтур Вейнан Клиника галай. Муьгълетрин вахтунда Алиса зи патав къевезвай. Чун Москвадин куьчейра гзаф къекъведай, выставкайриз, клубриз фидай. Няниз къведани санал тлун гъазурдай, кинодиз ва я муьлтфильмдиз килигдай.

Са сеферда Алисадин патав адан халадин руш Лена атана ва абур «Покахонтас» муьлтфильмдиз килигиз ацукъна. Кье рушни: Алисани, Ленани дидейрин патай корейн рушар тир ва абур муьлтфильмдин игитдиз ухшар авай. Ана са ихътин ара авай: Покахонтаса чара уьлкведай гимиде аваз атанвай килин игитдиз лугъузва: «Вавай гарун сесиналди Дагъларин Мани лугъуз жедани?» Игит тажуб хъана. И вахтунда Алисади Ленадиз лугъузва: «Заз чиде ахътин мани, зун дагълара хана!» Лена, гьелбетда, мягътел хъана, адахъ галаз зунни.

– Ваз гьинай чизва? – хабар къуна за.

– Бахди зун Махачкъалада хайиди я лагъанай ва заз гъаниз физ кландай, бес ам зи ватан я къван. Гъахътин гаф ава хьи – Ватан.

– Ава гъахътин гаф, – жаваб гана за ва йифди Дагъустандикай ихтилатар авуна. Зун яшамин хъайи Уркарахдикай, Махачкъаладикай, гьикл чна къацу ичер нез, клпар циз гадардайтла.

Са гъафтедилай за Шереметьево аэропортуникай Алиса Германиядиз рекъе твазвай. Адахъ зи дуст, урусрин писатель Слава Курицынни галай. Зун зи руш текдиз авач лагъана шад тир, аэропортуник чна са тлимил ичкини хъвана. Паспортрин гуьзчивал тухузвайбуруз Алисадин паспортдин вахт куьтягъ хъанвайди акуна. Им немсерин сиягъатрин паспорт тир. Алисадин из йис тир. Абур шаклу хъана ва таможняди пис-хъсан чирун къетлна. Им вучтин бицли руш я, вилер шуьклуь ва вичивни немсерин сиягъатрин паспорт гвай?! Курицын ахъайна, Алисадиз силес киле тухвана.

– Вун вуш я, руш? – хабар къазва клевибилер гвай таможнядин къулдугъчи дишегълиди.

– Зун – Алиса Бергер-Мун я.

– Ви миллет гьим я?

– Къез аялдиз ахътин суалар гудай ихтияр авач! – гатлунна вичин аксивал къалуриз пиян урус писатель Курицына ва милицайри ам къуна кьерехдиз тухвана.

– Зун са пай корейн руш я, са пай – чувуд.

– Вун гьина яшамин жезва?

– Германияда.

– Вучиз?

– Чун гъана яшамин жезва.

– Ина вун Украинадин агъали я кхъенва...

– Дуьз я, виликдай зун Львовда яшамин жезвай.

– Бес вучиз инал Махачкъаладин штамп ала? – хъилляй хъиз хабар къазва ада.

Алиса, секиндиз и дишегълидин чиниз килигзава ва лугъузва:

– Вучиз лагъайтла, ам зи Ватан я. Чидани ахътин гаф – Ватан? Чидани гарун сесиналди лугъузвай Дагъларин Мани?

Недавно объявили победителей конкурса стипендий Президента России для аспирантов и адъюнктов. В их числе и аспирантка Сеченовского медицинского университета Аида Гаджихамедова. Она выпускница 4-й школы Махачкалы. Университет окончила с отличием, была старостой курса, а теперь продолжает учиться в аспирантуре в этом же вузе. Сфера ее научных интересов – кардиология. Аида Нурмагомедовна уже работает как исследователь в Институте персонализированной кардиологии под руководством профессора Филиппа Копылова. Мы поговорили с ней о возможности использования искусственного интеллекта в медицине.

ИИ – ТОЛЬКО ПОМОЩНИК!

– Как можно использовать искусственный интеллект в кардиологии?

– Представьте себе алгоритм, который за секунду анализирует миллионы кардиограмм – врач не прочитал бы столько и за всю жизнь. При этом ИИ не устаёт, не отвлекается и видит мельчайшие изменения, которые человеческий глаз просто не способен различить. Вот в этом – сила искусственного интеллекта. ИИ – это математические модели, которые находят скрытые закономерности там, где врач видит просто «ровную линию». Мы не пишем для них правила: «если зубец выше 5 мм – ставь диагноз». Вместо этого мы показываем нейросети тысячи примеров, и она сама учится отличать больное сердце от здорового.

– Может ли случиться, что ИИ заменит врачей?

– Нет. ИИ умеет быстро анализировать данные, но не будет отвечать за пациента. За ошибку никто не сможет привлечь к ответственности ИИ, а врача – да. К тому же компьютер не чувствует человека, не видит его целиком, не слышит жалоб. Поэтому ИИ – только помощник врача.

– Расскажите о реальных внедрениях именно вашего Института. Что уже работает?

– Наш институт разработал и зарегистрировал уникальный портативный электрокардиограф – он называется «КардиоКарта», весьма компактный, помещается на ладони. Пациент прикладывает два пальца к устройству, и через минуту алгоритм

выдает заключение. Главный прорыв в том, что по простой электрокардиограмме нейросеть рассчитывает сложные показатели сократительной функции сердца – раньше их получали только на УЗИ.

Точность впечатляет: систолическую дисфункцию алгоритм определяет с точностью 91%, а диастолическую – до 96,5%. Уже провели масштабный скрининг в Татарстане – проверили 15 000 человек с помощью двух наших запатентованных алгоритмов. Это позволяет выявлять скрытую сердечную недостаточность ещё на ранней стадии.

– А есть примеры, когда нейросеть помогает даже без кардиограммы?

– Есть. На платформе RetinAlcheck мы анализируем фотографию глазного дна. Сосуды глаза – это зеркало всей сосудистой системы человека. Нейросеть видит признаки поражения сосудов за годы до того, как у пациента случится инфаркт или инсульт. Это позволяет выявить людей с «маскированной» гипертонией, которые даже не подозревают о своей болезни.

– Возможно ли, чтобы искусственный интеллект помог избежать лишних вмешательств в организм?

– Да. В нашем Институте персонализированной кардиологии разработана технология виртуального ФРК (фракционного резерва кровотока). Раньше, чтобы решить, нужно ли пациенту ставить стент, врачи заводили тонкий датчик-проводник прямо в коронарную артерию – это инвазивная процедура, требующая госпитализации. Теперь достаточно сделать компьютерную томографию сердца с внутривенным контрастированием – это малоинвазивная амбулаторная процедура. На основе этих снимков ИИ строит точную 3D-модель сосудов и с помощью гидродинамических расчётов определяет, насколько серьёзно сужение нарушает кровоток. Врач получает чёткий ответ: необходим ли стент или достаточно лекарств. Всё – без лишних рисков и лишних дней в больнице.

– А как же точность? Вдруг нейросеть ошибается?

– Конечно, вероятность ошибки есть. У любого теста есть ложноотрицательные и ложноположительные результаты. Поэтому наша стратегия – непрерывный цифровой контур. Это значит, что алгоритмы не заменяют врача, а только подсвечивают «красным» опасные случаи. В Татарстане, например, после ИИ-скрининга из 15 000 человек отобрали группу риска и отправили на дообследование уже к кардиологам. ИИ не говорит: «у вас болезнь», он говорит: «этому пациенту нужно уделить внимание».

– Заглянем в будущее: что изменится через 5-10 лет?

– Массовый скрининг станет всеобщим. Портативные ЭКГ уже есть в современных фитнес-браслетах и смарт-часах, а следующий этап – оснащение портативными ЭКГ с искусственным интеллектом сельских фельдшерско-акушерских пунктов (ФАПов). Даже если нет кардиолога под рукой, умный алгоритм сам расшифрует запись и подскажет, кого нужно срочно отправлять в больницу. А сам прибор настолько компактный, что его можно брать с собой на дом к лежачим пациентам. Причём такие устройства, как наша «КардиоКарта», уже доступны для личного пользования – любой желающий может купить прибор и снять ЭКГ дома, без записи к врачу и очередей.

Но скрининг – это только первый шаг. Мы движемся к созданию «цифровых двойников» сердца – это компьютерная модель вашего конкретного органа, на которой врачи смогут проговаривать, «проигрывать» разные сценарии лечения: поставить стент или просто дать таблетки? Сработает ли препарат? Как изменится кровоток?

Однако при всех сверхвозможностях ИИ последнее слово всегда – за человеком, за доктором.

Беседовала Гульнара Асадулаева

Геннадий МАРКИН

Встреча

(в сокращении)

В основе этого рассказа лежит реальная история Магомеда Эфендиева, юного лезгина из с. Ашага-Цинит, который провел в Ясной Поляне под опекой Льва Толстого 4 года. Он был бездоказательно обвинен в участии в убийстве по кровной мести, которое произошло в его селе, и отбывал наказание в г. Крапивне. Толстой взял его на поруки, мальчик подружился с детьми писателя, они обучали его грамоте, учили рисовать, брали на охоту, а Магомед помогал по хозяйству и несколько лет был фактически членом большой семьи Толстых. Однажды приехал навестить его брат, и в честь почетного гостя по указанию сына Толстого зарезали барана, как принято на Кавказе. Впоследствии Магомед Эфендиев стал государственным служащим в Дагестане, писал картины, а также написал книгу «Я знал Толстого и его семью».

Автор рассказа Г. Маркин – майор внутренней службы в отставке, член Союза писателей России, краевед, знаток истории Тульской губернии.

... В один из жарких летних дней глава города Крапивны Юдин и его помощник по хозяйственным делам Магомед Эфендиев выехали из Крапивны на железнодорожную станцию Щёкино.

– Сегодня, Магомед, я на станцию за почтой еду с тобой вместе, а ты внимательно смотри и всё запоминай. В дальнейшем будешь ездить один, мне с тобой ездить некогда, я занят другими делами, – трясаясь в коляске и под топот конских копыт говорил Магомеду Юдин. – Паровоз с почтой из Тулы на станцию приходит один раз в неделю по четвергам утром. Ты бу-

дешь выезжать пополудни, чтобы всю почту уже успели разложить.

Магомед молча кивал головой, давая понять, что он всё понял, не переставая вожжами подстёгивать лошадь.

Получив на станции почтовую корреспонденцию, Магомед подошёл к Юдину, чтобы помочь ему сесть в коляску, но тот не спешил этого делать. Иван Григорьевич долго и внимательно смотрел куда-то вдаль, где по дороге, подняв пыль, к станции мчались два всадника. Вскоре они прискакали, при этом вначале один, с большой седой бородой, а чуть позже

и другой всадник, с небольшой аккуратной бородкой.

– Лев Николаевич, ну нельзя же так, в галоп-то?! – тяжело дыша, словно это он сам, а не лошадь, скакал галопом, проговорил второй всадник. Спрыгнув с лошади, он подбежал к первому, которого назвал Львом Николаевичем, и помог ему слезть с лошади.

– Ну, как тебе мой Делир? – весело спросил у второго всадника Лев Николаевич и ласково потрепал коня по щеке. Делир замотал головой и фыркнул.

– Лев Николаевич, вам же нельзя... дайте, я проверю ваш пульс, – при этих словах второй всадник взял Льва Николаевича за руку и стал смотреть на свои часы.

– Полноте, Душан Петрович, полноте! – проговорил Лев Николаевич, освобождая свою руку. – Всё это пустое. Я хорошо себя чувствую. А как тебе мой Делир? – улыбаясь, вновь спросил он.

Душан Петрович посмотрел на лошадь Льва Николаевича и молча развёл руками.

– Имею честь приветствовать вас, Лев Николаевич, и рад видеть вас во здравии, – проговорил Юдин и, сняв картуз, слегка склонил голову.

– Ах, это вы, уважаемый Иван Григорьевич, и я рад встрече с вами, – ответил Лев Николаевич и, сняв белый картуз, также склонил голову.

– Давненько, Лев Николаевич, у нас не бывали-с, – произнёс Юдин.

– В скорости, Иван Григорьевич, собираюсь посетить Крапивну. В аккурат после Петровского поста приеду по делам службы.

– Окажите милость, Лев Николаевич, личным посещением вашим ко мне. Супруга моя Лизавета будет очень рада встрече с вами.

– Непременно, Иван Григорьевич, непременно. А кто этот юноша, что стоит подле вас? – спросил у Юдина Лев Николаевич, указывая на Магомеда.

– Этот юноша – лезгин из далёкого горного дагестанского села, – ответил Юдин.

– А как же он попал сюда?

– Сейчас он мой помощник по хозяйственным делам, а до того находился в городской тюрьме.

Лев Николаевич с интересом посмотрел на Магомеда, а затем вновь повернулся к Юдину.

– А по какому же делу находился под стражей? – спросил он.

– По делу об убийстве своего земляка, – ответил Юдин.

– Вот как! – неопределённо произнёс Лев Николаевич. – А сможет ли он общаться на русском языке, если я поговорю с ним?

Юдин кивнул головой и повернулся к Магомеду.

– Магомед, с тобой хочет поговорить великий русский писатель Лев Николаевич Толстой. Он известен всему миру, – обращаясь к Эфендиеву, проговорил Юдин.

Магомед стоял молча. Он слышал о Льве Николаевиче Толстом. О нём много раз говорили арестанты, с которыми Магомед находился в тюрьме. Они рассказывали друг другу о том, что есть такой писатель, граф Толстой, который часто помогает арестантам, защищает их права, выступает защитником на суде. Знал Магомед и о том, что Толстой помогает простым людям, таким же бедным, каким был и он. От тюремных стражников Магомед знал о том, что писатель Толстой написал такие книги, которые читают люди во всём мире. И вот теперь, увидев лично писателя Толстого, Магомед растерялся и стоял молча.

– Знаешь ли ты грамоту? – спросил у него Толстой.

– Нет, – ответил Магомед.

– А хотел бы научиться грамоте? Хочешь ты научиться читать?

– Да, очень хочу, – ответил Магомед, хотя раньше об этом не задумывался.

Из здания вокзала вышел Душан Петрович, неся в руках сумку с письмами.

– Можно и в обратный путь, Лев Николаевич, – проговорил он, закрепляя сумку к лошадиному седлу. – Только умоляю, Лев Николаевич, не гоните в галоп.

Толстой повернулся к Юдину.

– Поклонитесь, Иван Григорьевич, от меня Елизавете Петровне и передайте детям вашим от меня пожелание доброго здоровья, – проговорил он.

– Благодарствую вам, Лев Николаевич, будем счастливы ожидать вас в гости, – ответил Юдин и вновь снял картуз.

Попрощавшись с Толстым и его доктором Маковицким, Юдин и Магомед выехали в Крапивну.

Прошёл месяц. На барских угодьях и крестьянских полях созрели хлеба, и люди готовились к уборочной поре, когда Юдин вызвал к себе Магомеда. В кабинете, кроме главы города, находились начальник тюрьмы Воронцов, уездный исправник Галунский, полицейский надзиратель Воскресенский и, к своему удивлению, Магомед увидел Льва Толстого.

– Магомед, Лев Николаевич просит нас отпустить тебя с ним в Ясную Поляну обучаться грамоте, – проговорил Юдин, когда Магомед вошёл в помещение.

– Я очень хочу научиться грамоте, – проговорил Магомед.

– А не сбежишь ли ты, любезнейший, из Ясной Поляны к себе на родину, в горы? – спросил у Эфендиева исправник.

– Нет, не сбегу, – твёрдо проговорил Магомед. – Мне нельзя домой, меня там ждут мои кровники, они убьют меня за смерть своего брата.

– Вот! Это то, о чём я вам говорил, – глядя на всех, произнёс Лев Толстой. – Я служил на Кавказе и хорошо изучил черкесов. Магомеду нельзя возвращаться ещё лет десять, да и потом не всё ясно, что там может с ним

Магомед Эфендиев

произойти. Уверяю вас, господа, этот юноша из Ясной никуда не сбежит.

Полуденный зной усилился. Над скошенными хлебами, греясь под тёплыми солнечными лучами, громко щебетали птицы. От лёгкого дуновения ветра благодарно кивали своими тёмно-лиловыми головками красавицы-фиалки. Шелестя листвою, с деревьев падали спелые наливные яблоки и, ударившись о земную твердь, лопались, разнося по округе свои душистые ароматы. Из-за речки, со стороны Калинового дуга, к Старому заказу медленно плыли воздушные паутинки, но, заблудившись в Абрамовской посадке, находили себе пристанище на пожелтевших от ранней осени деревьях.

Возле скотного двора пахло лошаадьми, от свежего навоза поднимался пар. Магомед убирался в конюшне, когда туда вошёл Лев Толстой. Он прошёл в денник к Делиру и дал кусок сахара. Стоявшая в стойле лошадь, вытянув губы, аккуратно взяла протянутый сахар и, завертев мордой, начала его с хрустом жевать.

– Когда идёшь к животным, нужно всегда захватывать с собой хлеб или сахар. Животные, как и все живые существа, любят ласку, а за вкусный кусочек всегда оплачивают добром, – проговорил Лев Николаевич, поглаживая лошадь по загривку. – А что, Магомед, нравится тебе у нас в Ясной?

– Да, Лев Николаевич, нравится, – ответил Магомед.

– Ну, тогда готовь лошадей для прогулки, – приказал Толстой.

... Прошло уже больше месяца с тех пор, как Магомеду разрешили проживать в Ясной Поляне. Жил он вместе с дворовыми людьми и выполнял работу по хозяйству, но в основном работал на конюшне с лошадьми. Общение с этими умными животными, уход за ними, их запах – всё это напоминало Магомеду его родной дом, где он, настоящий джигит, участвовал в лошадиных скачках, устраиваемых одним богатым его односельчанином. Свои навыки джигита Магомед хорошо показал и в Ясной Поляне, когда ему доводилось охранять помещичьи угодья.

«Теперь караул строгий, так что не только лесом или хлебом, но и за орехи и грибы мужиков ловят. А прежде за водку любых дров нарубить можно было», – говорил однажды Лев Николаевич жене Софье Андреевне, отзываясь о работе Магомеда.

Старшие сыновья Льва Николаевича всегда брали Магомеда с собой на охоту, да и сам Лев Николаевич часто брал Магомеда с собой на конную прогулку.

Проскакав галопом вдоль леса, Лев Николаевич и Магомед осадил лошадей и перешли на шаг. Вскоре, поднявшись на пригорок, остановились. Лев Николаевич долго смотрел куда-то вдаль, в поля, а затем повернулся к Магомеду.

– А как, Магомед, идёт твоё обучение грамоте?

Магомед вспомнил, как он долго не мог запомнить в азбуке буквы, и вместо ответа густо покраснел.

– Надо стараться учиться, – как-то задумчиво проговорил Лев Николаевич. – Если обучишься грамоте сам, то это есть только ступень, на которую должно становиться для того, чтобы идти дальше. Если взялся за дело образования, то осуществить его нужно не меньше, чем в масштабе всей России. Ведь народ безграмотен, живёт в темноте.

– А если я не смогу в этой темноте светить так, как это должен делать настоящий учитель? – глядя на Льва Николаевича, спросил Магомед.

Толстой повернулся к нему и внимательно взглянул на него своим пронзительным взглядом.

– Каждый человек – алмаз, который может очистить и не очистить себя. В той мере, в которой он очищен, через него светит вечный свет. Стало быть, дело человека не стараться светить, но стараться очистить себя, – проговорил он и, прищипорив коня, поскакал в сторону усадьбы. Время прогулки заканчивалось, наступало время работы.

Четыре года прожил в Ясной Поляне Магомед Эфендиев, и все эти четыре года он помнил сказанные Толстым слова о ступенях, достигнув которых человеку необходимо идти дальше. Помнил о вечном свете, который может светить только тогда, когда человек очистит себя.

Эти слова он шептал в 1910 году, когда со слезами на глазах шёл со станции Козлова Засека за гробом своего великого учителя. Они гулким эхом отзывались в горах Дагестана, куда после революции вернулся Магомед обучать грамоте детей, – вернулся, чтобы светить. Потому что так завещал ему его великий учитель Лев Толстой, с которым он, простой неграмотный лезгин Магомед Эфендиев, однажды случайно встретился на проезжей дороге у станции Щёкино.

Храбрая пленница и благородство императора

В те годы, когда горцы сражались за независимость, в рядах мюридов надев мужскую одежду, воевала девушка Таймасха Гехинская (Молова). Она родилась в чеченском селении Гехи. Её отец всю жизнь мечтал о сыне – наследнике, продолжателе рода. И когда на свет появилась дочь, он дал ей мужское имя – Таймасха (или Таймасхан), словно пытаясь самой судьбе доказать, что этот ребёнок будет достоин носить имя воина.

Девочка росла, и имя действительно стало пророческим. Таймасха впитала в себя силу и волю предков, характером и отвагой не уступая лучшим джигитам. Но настоящая война ворвалась в её жизнь, когда погиб её единственный горячо любимый брат. Ей тогда было всего шестнадцать лет. Горе и жажда мести переплавились в решимость – Таймасха взяла в руки оружие и ушла в отряд мюридов.

В традиционном чеченском обществе война всегда считалась мужским делом. Женщины оставались в тылу, ухаживали за ранеными, растили детей. Но Таймасха нарушила все правила. Она облачилась в мужскую одежду, встала в строй и очень скоро доказала, что место ей – в первых рядах.

Таймасха великолепно знала военное дело. Её отвага и тактический ум были настолько очевидны, что воины избрали её своим командиром. В течение долгих десяти лет она успешно возглавляла отряд мюридов.

15 апреля 1842 года в Ингушетии, близ реки Большая Яндырка, отряд под общим руководством Ахбердил Мухаммада (впоследствии знаменитого наиба имама Шамиля) принял бой с превосходящими силами противника во главе с подполковником Сулимовским. В том бою сражалась и Таймасха со своим отрядом.

Силы были неравны. Отряд Сулимовского при поддержке регулярной милиции одержал победу. Таймасха попала в плен. В рукопашной схватке она была тяжело ранена ударом вражеской сабли в голову, получила два пулевых ранения, а ноги её были несколько раз проколоты штыками.

Но даже в таком состоянии Таймасха не сдалась. Почти потеряв сознание, она стояла перед врагом, готовая к смертельному поединку, сжимая в одной руке кинжал, в другой – шашку. Говорят, солдаты боялись к ней подойти и просто стояли в онемении перед вконец обессиленной девушкой. Только когда она упала без сознания на окровавленную землю, противники решились приблизиться.

Пленных отправили во Владикавказ. Там в военном журнале сделали запись о пленении Таймасхи. Этот журнал, повествовавший о каждом сражении на Кавказе, вскоре попал

в руки императора Николая I. Имя Таймасхи было ему знакомо – о ней уже ходили легенды.

Император отдал приказ доставить пленную чеченку в Петербург. Таймасху привезли в столицу под казачьим конвоем. Николай I спросил пленницу: «Если я отпущу тебя на свободу, ты прекратишь войну?». И Таймасха, глядя в глаза императору, ответила: «Войну начал и ведёшь ты. Если ты её прекратишь, то и я прекращу воевать».

Дерзкий ответ не разгневал монарха. Напротив, он был восхищён мужеством и достоинством этой женщины. А императрица подарила храброй чеченке золотую цепь, усыпанную жемчугом.

Таймасха провела в Петербурге три недели. 4 октября того же года она была доставлена в Ставрополь, а затем – в крепость Грозную. Несмотря на то, что родное село Таймасхи было недалеко, домой её не отпускали. Она обратилась с прошением, в котором сообщала о своём желании вернуть подаренную ей императрицей золотую цепь и получить из казны её стоимость.

Эта просьба вызвала большой переполох среди кавказского начальства и дошла до императора. Он распорядился оставить цепь у Таймасхи и выдать ей из казны 200 рублей. В конце концов ей было разрешено вернуться в родное село Гехи.

Документы, повествующие об этой храброй женщине, до сих пор хранятся в Государственном историческом архиве в Тбилиси. Таймасху Гехинскую помнят в ее народе, о ней пишут статьи, книги, снимают сюжеты.

Подготовила Гульнара Асадулаева

Фото Камиля Чутуева

Фото Казиахмеда Абдухаирова

ИНДЕКС ПМ828

4 651116 280082

Свободная цена

6 +